

FUNKCIONÁLIS KÖRZETEK KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON*

A kutatás célja

A településtudomány számára — a településközi kapcsolatok szélesedésével — előtérbe került a települések központi funkcióinak vizsgálata.

A területfelosztások gyakorlatilag egy-egy központot, ill. a központi települések hierarchiáját is létrehozzák. Ezért a történelmileg kialakult funkcionális területfelosztások kutatása, egyúttal a központi települések kutatását is magában foglalja.

A társadalom fejlődésével együtt jár a funkciók számának növekedése, s mint a gyakorlati példák mutatják, különböző funkciók a saját természetüknek megfelelő, különböző területi beosztást igényelnek. A tervezőgazdálkodás nyomán új, speciális irányítási funkció jön létre — a népgazdaság tervszerű fejlesztése. A népgazdaság arányos fejlődésének ugyanis feltétele, a területileg is arányos fejlődés, ezért szükséges a népgazdaság szempontjainak megfelelő területfelosztás is. Ennek megoldása nem könnyű feladat, hiszen a gazdaság-irányítás sok gazdasági részfeladatból tevődik össze, a sokszor egymásnak is ellentmondó körülményeket és szempontokat igen nehéz közös nevezőre hozni. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy évek óta több hipotetikus régió (gazdasági körzet) beosztás él egymás mellett, és a megtett erőfeszítések ellenére sem tapasztalható a hipotézisek közeledése.

Területfelosztási kérdések megoldásával történelmünk minden szakaszában foglalkoztak. A kérdéskör legösszetettebb formájában, ma a területi tervezés megjelenésével együtt merül fel, így tudományos kutatási feladattá ebben a történelmi szakaszban válik. A területfelosztás, a társadalmi folyamatok, igazgatási, irányítási, szervezési funkciók decentralizálását teszi lehetővé, ami esetenként az illető funkciók létezésének és érvényesülésének előfeltétele.

A távlati gazdaságirányítás és tervezés számára véleményünk szerint a funkcionális beosztások történelmi változásainak feltárása, áttekintése, elemzése és szintézise nélkülözhetetlen. Ennek ellenére, tudásunk szerint napjainkban a problémának ilyen — témában és időben — összevont feldolgozásával eddig még nem foglalkoztak.

* A tanulmány első, és túlnyomóan vizsgálatokat tartalmazó önálló része egy nagyobb munkának, mely a továbbiakban kíván foglalkozni a vizsgálatokból levonható következtetésekkel. Ily alakjában is indokoltnak véljük közlését, mert a magyarországi településtudomány előtérében álló problematikát: a területi egységek kialakítását új szempontból, az eddigi ilyen egységek kialakulása szempontjából közelíti meg. Ehhez másként nehezen hozzáférhető, értékes és rendszerezett adatanyagot nyújt, mely már jelen állapotában is a hasonló munkákhoz hasznos lehet.

A téma fent ismertetett feldolgozásával a mai értelemben vett komplex körzetesítést befolyásoló főbb kérdésekre kaphatunk választ. Így arra pl., hogy

— a körzetesítést mely tényezők befolyásolják tartósan, és melyek ideiglenesen;

— az egyes funkcionális körzetek alakulása mennyire függ saját belső tényezőitől, valamint az általános politikai, társadalmi változásoktól;

— milyen gazdasági, társadalmi, politikai erők mozdítják elő, vagy gátolják a komplex funkcionális körzetek kialakulását;

— milyen gazdasági, társadalmi, funkcionális előnyökkel (hátrányokkal) jár a funkcionális körzetek egységesítése, komplex körzetek kialakítása;

— a vonzáskörzetek, valamint a körzetközpontok között milyen összefüggések állapíthatók meg;

— a közigazgatás vonzáskörzetének devalválódása milyen hatással van az egyéb körzetek kialakítására;

— a funkcionális körzetek milyen összefüggésben állnak a munkaerő és szállítási vonzáskörzetekkel.

A fenti kérdések megválaszolásához valamennyi funkcionális körzettel kapcsolatos szöveges és térképi anyag begyűjtése, értékelése, szintetizálása célszerű.

A körzetek összegyűjtésével, összedolgozásával először — tudomásunk szerint — Hantos Gyula foglalkozott az 1930-as években. Munkájában az 1930-as évi körzetfelosztásokat térképi feldolgozással együtt ismertette, s javaslatot tett a körzetek összehangolására. Ugyanebben az időben Erdei Ferenc is foglalkozott a körzetesítés problémáival. Ember Győző egy hosszabb történelmi időszakot átfogó munkája 1946-ban jelent meg, melyben a különböző körzetek funkciói közötti összefüggéseket is magyarázza. Megállapításait, kutatásait kutatásunk későbbi — szintetizáló — szakaszában feltétlenül fel kell használni.

A továbbiakban ismertetett, általunk eddig végzett munka is egyelőre csak a történelem során kialakult, valamint jelenleg is érvényben levő funkcionális beosztások egy részét ismerteti témánként, időrendi sorrendben, térképen, táblázatosan és szövegben. Nem tűztük ki célul sem az összes létező funkcionális területbeosztás feltárását — hiszen a létező különböző funkcionális területbeosztások felderítése maga is önálló kutatást igényel —, sem pedig az összes területi beosztás azonos léptékű feldolgozását — melynek jelentős pénzügyi, technikai kihatásai vannak. Tehát most távolról sem egy lezárt kutatási munkát kívánunk ismertetni. Ennek megfelelően a különböző körzetek és körzetközpontok eltérő mélységű ismertetése nem fontossági sorrendet, hanem csupán a kutatás jelenlegi készültségi fokát mutatja.

Úgy véljük, hogy kutatásunk a regionális tervezéssel, településhálózattal, településfejlesztéssel foglalkozók számára már jelen — nem befejezett — állapotában is jelentős és adattárként használható. Továbbá kutatásunk ezen készültségi fokon történő publikálásával kívánjuk elérni, hogy a különböző szakágak képviselői kiegészítéseikkel, kritikáikkal további segítséget nyújtsanak, amelyek felhasználásával lehetőség adódik a különböző szakterületen jelentkező problémák összedolgozására.

Eddigi kutatásunk során az államigazgatási, törvénykezési, egyházi, művelődésügyi, egészségügyi, kereskedelmi, mezőgazdasági, erdőgazdasági, közúti, vasúti, postai, vízügyi, hadügyi, honvédségi, bányakapitánysági,

bányabírói, közmunka, pénzügyi, ügyvédi és a hipotetikus gazdasági körzettel kapcsolatos anyag egy részét gyűjtöttük össze, ezeket kívánjuk most ismertetni. Megjegyezzük, hogy a téma feldolgozásához az egyes funkcióknak megfelelő körzettek kialakulásával, változásaival, és ezek okaival kifejezetten foglalkozó irodalmat nem lehet minden időszakra vonatkozóan találni. A számunkra megfelelő feldolgozását is csak az illető szakterület szakembereivel való konzultálás tette lehetővé. A kutatásunk így elsősorban arra irányul, hogy más tudományágak, illetve szakterületek kutatási eredményeit a mi szemszögünkben vizsgáljuk és céljainknak megfelelően átrendezzük.

Államigazgatási beosztás

A történelem során a megyék területe — akárcsak az ország területe — hol bővült, hol szűkült, a kialakult erőviszonyoknak megfelelően. Sokáig még arról sem beszélhetünk, hogy állandó ország, illetve megyeközpont alakult volna ki az országban. Ennek a ténynek politikai, gazdasági hátterét jelen témafelvetésben nem áll módunkban taglalni, erre a további ilyen szemszögből végzett kutatási munkának kell a feleletet megadni. Továbbá a megyék változását sem követjük időről-időre csupán minden különösebb súlyozási igény nélkül, egypár jellemző változást, tervezetet, az előzőek bírálatát ismertetjük, felsoroljuk. A változó államigazgatási beosztások közül egy néhányat az 1—6 sz. ábrákban mutatunk be. A megyeközpontok alakulását az első népszámlálástól kezdve az 1. sz. táblázatban gyűjtöttük össze.

A *megyék kialakulásáról* pontos adataink nem maradtak fenn, ezzel kapcsolatban ma is folynak kutatások. A megyék keletkezésével kapcsolatos, az 1961. évi egyetemi tankönyvben rögzített álláspontot az alábbiakban ismertetjük.

„A legfejlettebb királyi területeken, ahol a szláv megye továbbéléséről beszélhetünk a régi frank-szláv udvari gazdálkodás már a feudális földtulajdon alapján állt.

Ezeken a területeken a magyar állam megszervezésének idején az udvari gazdálkodás tovább fejlődik. Az udvari gazdasági központokon kívül az egykori frank-szláv területek vára körül valószínűleg már régebben katonai központok alakultak ki, és ezek új formát öltve élnek tovább az istváni államszervezés idején. Ez a kétféle szervezet a *királyi megye* két fő alkotórésze. Ebből következik, hogy a királyi megyék fejlettebb formájukban először a királyi birtok legrégebbi részén, a hajdani frank-szláv területeken jöttek létre.

Valószínű, hogy azokon a földeken, amelyek a lázadó vezérek leverésével, vagy szabadok kiszorításával jutottak a király kezére, a megye szervezését csak körvonalaiiban építették ki.

A feudális földtulajdon igen jelentős része ekkor még a király birtoka, ami összefügg a feudális viszonyok fejletlenségével. Már egészen korán megkezdődött azonban nálunk is, mint nyugaton az adományozás, elsősorban az egyháznak.

Az egyházi nagybirtok szervezete csak István király idejében épül ki, ő szervezi meg a püspökségeket, alapítja az apátságokat és adományozza mindezeket hatalmas birtoktestekké.”

Győrffy György újabb kutatásai során a következőket állapította meg:

A magyar nomád állam az orchoni türk államszervezet utolsó hajtása. A türk rendezési elv alapján jött létre a törzsi szervezet, a hadsereg stb. hetes beosztása.

A vezérek szállás-területei egy-egy *nemzetség szállásterületének* felelnek meg, melyekből a nemzetségek felszámolásakor egy-egy megye alakult ki. Vagyis az új magyar államban a hét törzs nemzetségeinek népe ugyanazon területi keretek között élt tovább, mint a X. században, azzal a különbséggel, hogy politikailag szervezett területté vált a nemzetség területe. Továbbá megállapította, hogy vármegyéink körülhatároltak voltak, ugyanúgy mint a XI. században létesített esperességeink, melyek általában a megyei beosztást követték. A nemzetségi szállásbirtoknak általában kétharmad része kisajátításra került, így az alakult megye területe 1/3-a nemzetségi birtokká, 1/3-a királyi várbirtokká és 1/3-a királyi magánbirtokká vált. A nemzetségtől kisajátított központba királyi alispán került.

A megyék kialakulását tovább követve megállapítható, hogy IV. Béla idejében a világi nagybirtokosság célja a nemesség felügyelete alatt álló autonóm testület kiépítése volt, az István kir. által alapított *királyi vármegyéket* széttörték, és kialakították a *nemesi vármegyét*.

A nemesi vármegye a feudális urakkal szemben védelmet nyújtott a lesüllyedés, a függő viszonyba kerülés ellen, lehetőséget adott a köznemesség kialakulásához. A XV. századig állandó küzdelmet folytattak a nemesi vármegyék. Szervezetük és önkormányzatuk a XVI—XVII. század folyamán fejlődött ki. Maradékalanul a vármegye hatáskörébe került a helyi közigazgatás, az adó kivetése és behajtása, a jobbágyok feletti bíraskodás, a nemesi felkelés kihirdetése és megszervezése.

A nemesi vármegye önkormányzatát elvben a felszabadulásig, illetőleg az 1949. évi alkotmányig megőrizte, gyakorlatban az állami központi irányítás egyre erősebben érvényesült.

III. András halálával teljes mértékben a tartományurak jutnak előtérbe, az ország területe az egyes nagybirtokosok hatalmi helyzetének megfelelően oszlik fel. Viszont a tartományurak egymással is állandó harcban álltak, ezt használta fel Károly Róbert és megosztásukkal letörte hatalmukat. Célja központosított állam létrehozása volt. Központi hatalom létrehozása hosszú történelmi folyamat, ekkor az uralkodó irányítása alá kerül a közigazgatás, pénzügyi igazgatás, hadsereg, bíraskodás, s nem utolsósorban a politikai hatalom is.

Károly Róbert idejében alakult ki az egész országra kiterjedő pénzügyi szervezet. Ezután az adó-igazgatás a pénzügyi szervezet központjává váló pénzverő kamarákhoz kapcsolódott. Károly Róbert uralma végén újjászervezte a kamarákat, felállította a kincstartóságot, ezzel újabb területfelosztást végzett. A területfelosztás változása a következő, meglehetősen viharos történelmi időszakban tovább is ily módon nyomon követhető, de most, időben ugorva, a jelenlegi megyei rendszer közvetlen előzetes formáit tekintjük át.

II. József központosító politikájának végrehajtása érdekében 1785-ben új közigazgatási beosztást rendelt el. Az országot *10 adminisztratív kerületre* osztotta fel: Nyitra, Besztercebánya, Kassa, Munkács, Nagyvárad, Temesvár, Pest, Győr, Zágráb székhelyekkel.

Uralkodása idején a megye mint tanácskozó, megvitató hatóság megszűnt. A főispáni tisztséget megszüntette, a kerületek élére biztosokat állított. A biztosok irányítása alatt működött megyéenként a már nem választott, hanem

kinevezett alispán. A városokat, mint a megfelelő megye járását kezelték, a város bíróját is a királyi biztos nevezte ki. (Erdélyt 3 kerületre, ezen belül 11 megyére osztotta, megszűnt a hajdúvárosok, jászok, kunok autonómiája is.)

Mindezek a rendek vármegyei érvényesülésének megszüntetését jelentették. II. József rendeletei a vármegyéket ellenállásra készítették, s így halála után ismét az eredeti 55 vármegyei igazgatás lépett életbe.

1850-ben a Monarchia új szervezésével az ország területe Erdély, Vajdaság, Horvát-Szlavónország területével csökkent, a megmaradt területet 5 kerületre osztották fel: Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyvárad székhelyekkel. A kerületek élére főispánokat neveztek ki.

1870-től 1920-ig Magyarország területe 49 vármegyére, 1 vidékre és változó összetételű 4 kerületre oszlott fel. A következő évtizedekben 25—39-ig változó vármegyei beosztás volt, míg napjainkban 19 megyére van felosztva az ország területe.

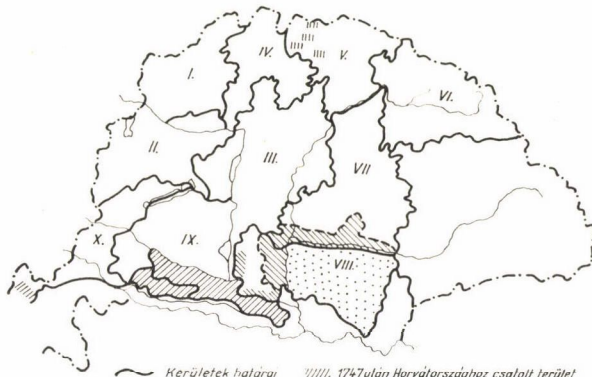
Az előbb ismertetettek alapján, mint látjuk, az ország területi beosztása az idők folyamán elég gyakran váltakozott. Az államigazgatási beosztással kapcsolatban több kritika, módosítási tervzet készült régen is és készül napjainkban is. Ezek közül egy párat ismertetünk szövegesen, illetve térképen.

1931-ben készítette *Hantos Gyula* „A magyar közigazgatási terület alapjai” című munkát, mely — tudomásunk szerint első ízben próbálta az adott időpontra nézve — az ország területén meglévő különböző területi felosztásokat összevetve vizsgálni, sőt ennek nyomán bírálatot, illetve tervzetet is adott az ország különböző szempontok szerinti felosztásához. Vizsgálatait jelen kutatás során főleg térkép formájában nagymértékben felhasználjuk.

1939-ben *Benisch Artur* „Közigazgatásunk területi beosztásának országos rendezése” c. előadásában szintén a megye-járas beosztását bírálja, módosításokra tesz javaslatot.

Érdekességként említjük meg, hogy *Erdei Ferenc* már 1939-ben „Magyar város” c. könyvében egy országterv készítését javasolja, melynek kiindulási alapjai a városok lennének. A terv azon alapszik, hogy a mezőváros alkalmas arra, hogy egymagában betöltsön egy vidéket, s alkalmas arra, hogy a falvakat feleslegessé tegye. Ezáltal lehetséges, hogy egy ország csak városokból álljon, hogy minden vidéknek meglegyen a maga városa és azzal olyan egységet képezzen, amely állandó közlekedés és egybeszerveződés révén az egész vidék számára biztosítja a város javait. Erdei már ekkor felhívja a figyelmet arra, hogy a vármegye olyan területet fog egybe, mely gazdaságilag és társadalmilag teljesen önálló egységekre oszlik, s ezeket minden értelem nélkül egy közigazgatási központ felé kényszeríti, holott igazgatási szükségleteit sokkal jobban elláthatná a gazdasági-társadalmi egységeknél megfelelő központ. Ismerteti, hogy a törvényhatósági és a megyei városok már részben ilyen társadalmi-gazdasági egységeket követnek, de ezek viszont megyei székhelyek, s így tulajdonképpen vonzásterületükön túli vidéket is magukhoz kötnek.

Erdei mintegy nyolevan városi központ kialakítását javasolja, amely mind mint elsőfokú város magához kapcsolná a környékükön elhelyezkedő tanyákat és falvakat, és abba az irányba terelné a fejlődést, hogy az egész ország területe egységesen a városi terület szintjére emelkedjék. Ezeknek a városi egységeknek a velük egybeszervezett vidékekkel együtt átlagosan 100 000 lakosuk és 200 000 kat. hold területük lenne. Ezek azonban csak

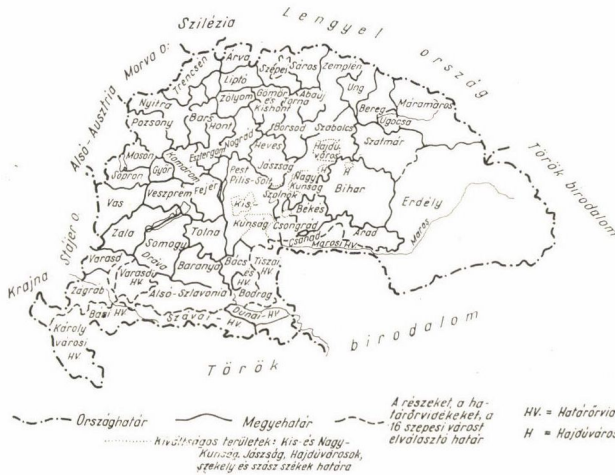
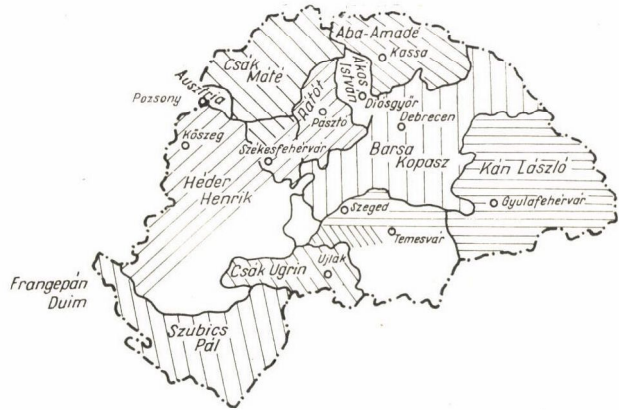

Kerületek határai

VIII, 1747-után Horvátországhoz csatolt terület
 VIII, 1772-ben visszacsatolt 16 szepesi város
 IX, 1777-ben Horvátországhoz
 X, 1779-ben Magyar-ához csatolt vidék
 VII, 1778-ban visszacsatolt Bánság

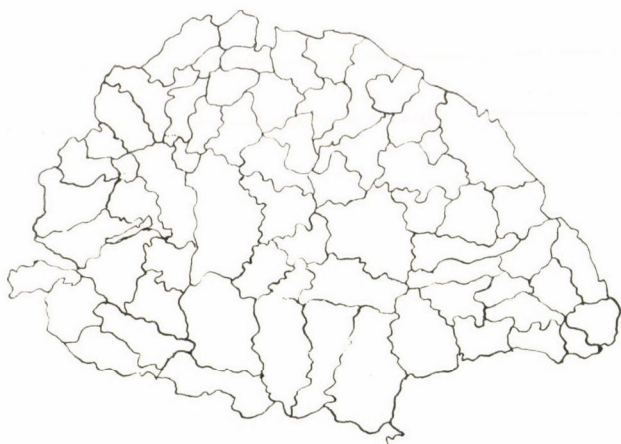
1. ábra. Magyarország a tartományúri hatalom megszűlése idején (1301–1311)

2. ábra. Magyarország politikai térképe (1715)

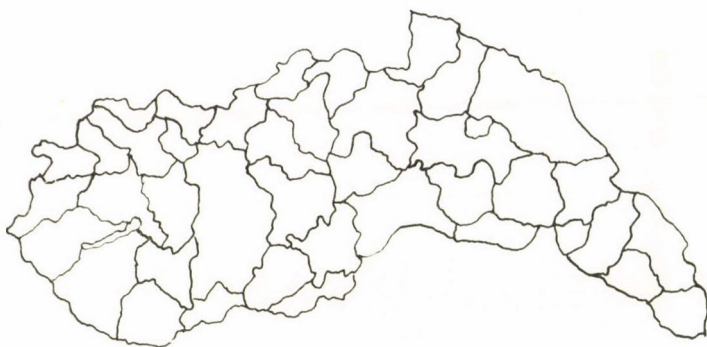

3. ábra. Magyarország politikai térképe (1715–1790)

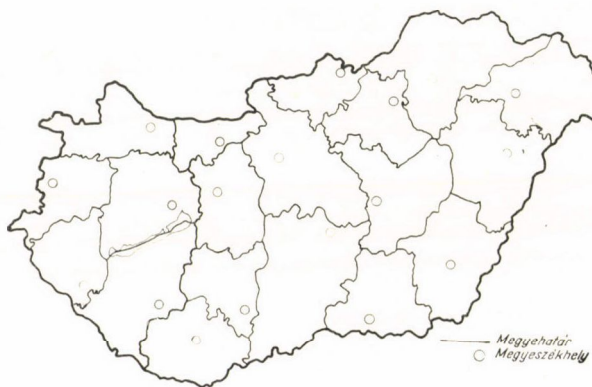
I. Nyitrai kerület; II. Győri kerület; III. Pesti kerület; IV. Besztercebányai kerület; V. Kassai kerület; VI. Munkácsi kerület; VII. Nagyvárad kerület; VIII. Temesvári kerület; IX. Pécsi kerület; X. Zágrábi kerület

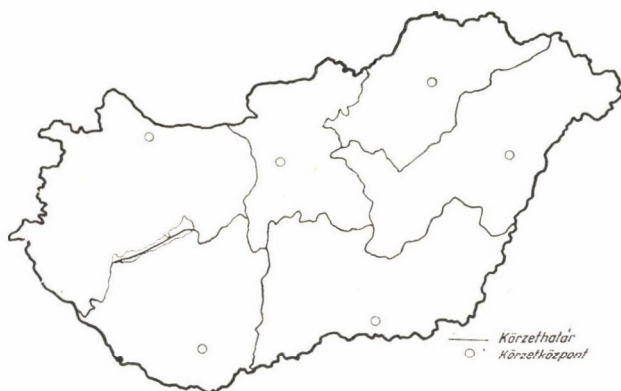
4. ábra. Magyarország (1910)

5. ábra. Magyarország (1940)

6. ábra. Jelenlegi közigazgatási beosztás (1960)

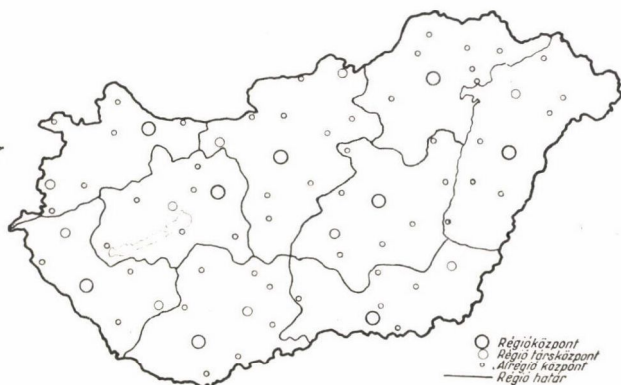
7. ábra. OT Hipotetikus gazdasági körzetbeosztása

elemi városi szükségletét elégítenék ki egy-egy vidéknek, közbeeső városi igényeket középvárosaink látnák el. Ezek a városok a szűkebb vonzásterületükkel együtt átlagosan 200 000 lakost és 250 000 kh területet képviselnének és nagyobb vonzásterületük, szóval az a táj, melynek központi helyévé nőnének, átlagosan egy milliónyi népességet és két milliónyi kh területet foglalna egybe.

Felszabadulás után az új szocialista életformának megfelelően a közigazgatás ideiglenes módosítására már sor került az 1945. július 8-án megjelent 4330/1945. sz. rendeletben.

A tényleges intézkedéseken kívül több tervezet készült a közigazgatás leegyszerűsítésére. A tervezetek igen változatosak voltak, így 4, 5, 10, 20, 25 harmadfokú kormányzati kerület javaslat mellett 50, 80, 110 másodfokú beosztásra tettek javaslatot. Ekkor ismét előtérbe kerültek többek között Erdei F. városmegye tervei, melyben végül is 98 városmegyét javasolt kialakításra.

Beér János: „A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960)” c. munkájában rámutatott arra, hogy a területrendezés fontos, időszerű kérdése a szocialista fejlődésnek is. Ugyanis a történelmileg kialakult

8. ábra. ÉM Hipotetikus regionális körzetbeosztása

9. ábra. Marx Károly Közgazdasági Egyetem hipotetikus körzetbeosztása

igazgatási-terület beosztás már nincsen teljesen összhangban a szocialista fejlesztés követelményeivel. Cél, olyan államszervezet kialakítása, amely tartalmában és formájában egyaránt megfelel a szocialista követelményeknek, vagyis az egyes kialakított egységek, mint gazdasági egységek is élet- és fejlődőképesek legyenek. Hangsúlyozza, hogy természetesen ehhez tudományos felméréseket, komplex vizsgálatokat kell készíteni, melyek segítségével az objektív törvényszerűségek feltárhatók, majd a végcél elérésénél megfelelő intézkedések szükségesek úgy, hogy a történelmi hagyományok figyelembevételével a szembeszökő aránytalanságok megszűnjenek.

Az utóbbi időben igazgatási-gazdasági egységek képzésére az OT, Közgazdasági Egyetem és az ÉVM keretén belül egyaránt találunk törekvéseket. Így az ország területének az OT-ban 6, az ÉVM által készített településhálózat-fejlesztési tervtanulmányban 9, a Markos György által több változatban is készített tervezetben 10 körzetre való osztását javasolták. A végleges álláspont kialakítása érdekében még napjainkban is, sajnos, egymástól függetlenül, több kutatócsoport foglalkozik a témával. (Lásd 7, 8, 9, 10. sz. ábrákat).

10. ábra. Hipotetikus körzetbeosztások és a jelenlegi közigazgatási beosztás

Egyházi igazgatási területek

A katolikus egyházmegyék kialakulásáról — melyeknek ekkor még igazgatási szerepük volt — akkori területi kiterjedésükről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az egyházmegyék feltételezett XI. sz.-i területi megoszlását a 11. sz. ábrán ismertetjük. Az első hiteles 14. századi területi felosztástól kezdve a katolikus, majd a később kialakuló más vallásoknak megfelelő területi felosztás már nyomon követhető.

Az egyházak szerinti területfelosztások egymáshoz képest eltérőek, a megfelelő valláshoz tartozók területi megoszlását, számát tükrözik. A katolikus egyházmegyéknek állandó központjuk van, míg a többi egyházmegyék központja a püspök lakhelyétől függően változik.

A különböző korból származó területi felosztások közül bemutatjuk 1931-ből a görögkeleti (12. sz. ábra), az evangélikus (13. sz. ábra,) a református (14. sz. ábra) egyházmegyéket, valamint 1931-ből az izraelita községkerületeket (15. sz. ábra).

Közúti igazgatás

A közúti igazgatás története meglehetősen változatos, így az igazgatási szervek folytonos átszervezése nehezen követhető nyomon.

A feldolgozott anyagból megállapíthatjuk azt, hogy a közúti igazgatás szervezete zömmel a megyei beosztást a megyei székhelyeket követte, melyek fő központja Budapesten volt. Az igazgatási teendők összevonása 1954-ben történt meg, amikor is 12 KPM közúti kirendeltséget állítottak fel.

A közúti igazgatás területi felosztását a 16—18. sz. ábrák ismertetik.

A 12. sz. második felében a gazdasági élet fellendülésével párhuzamosan sok új község, telep létesült, ez az úthálózat bővüléséhez vezetett. Az Árpád-házi királyok korától az utak a vármegyék kezelésében voltak.

A 14—15. században a kereskedelem fejlődésével az egész országra kiterjedő úthálózat alakult ki, sőt igen jelentős, hogy a vidéki központok között közvetlen közúti hálózat állott fenn.

A postajáratok fejlődésével, majd megindulásával (Bécs, Pozsony, Esztergom, Vág, Nyitra mentén Lőcse, Kassa, Eperjes) az utak jelentősége tovább növekedett, az útügyek törvényes úton való rendezése érdekében 1597—1599, 1602, 1603-ban törvények jelentek meg.

1772-ben Mária Terézia adott ki rendeletet, amelynek értelmében a vármegyékben útfelügyelőül mérnököt kell alkalmazni. II. József idejében a mérnöki teendők ellátására a helytartótanács kebelében *építészeti igazgató-ságot* állítottak fel.

Az utak még a XIX. sz. elején igen rossz állapotban voltak. A XIX. sz. első felében egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az ország gazdasági élete fellendülésének, a kulturális fejlődésnek egyik alapvető követelménye a közlekedésszervezés fejlesztése.

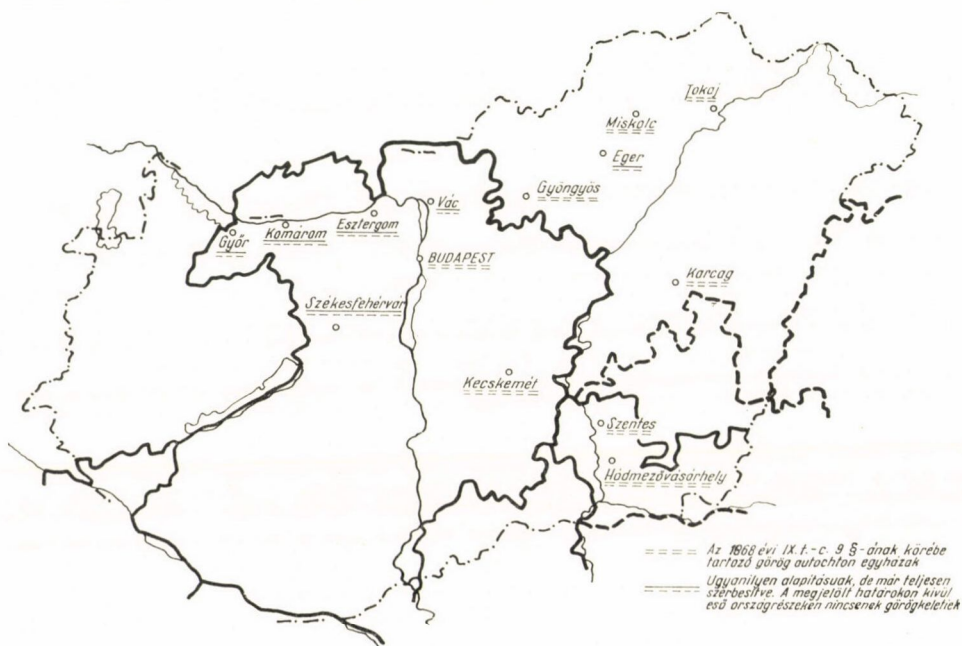
Az 1825—27. évi országgyűlés is komoly figyelmet fordított az útkérdésre, 13 útvonalat jelölt ki megépítésre, melyeket 1836. XX. tc. megépítendő vasúti vonalakká jelöltek ki. (Ez volt az elsőnek tekinthető *vasúti törvény*). Ezt követő időben az utak építése is nagyobb erővel indult meg, bár a vármegyék autonóm hatáskörébe tartozó útépités meglehetősen szervezetlenül

történt. Figyelmen kívül hagyták Mária Terézia rendeletét, a rendszertelenül épített utak terv és megfelelő műszaki ellenőrzés nélkül épültek. Így a tervezett 13 útvonal töredékei épültek csak meg 20 év alatt.

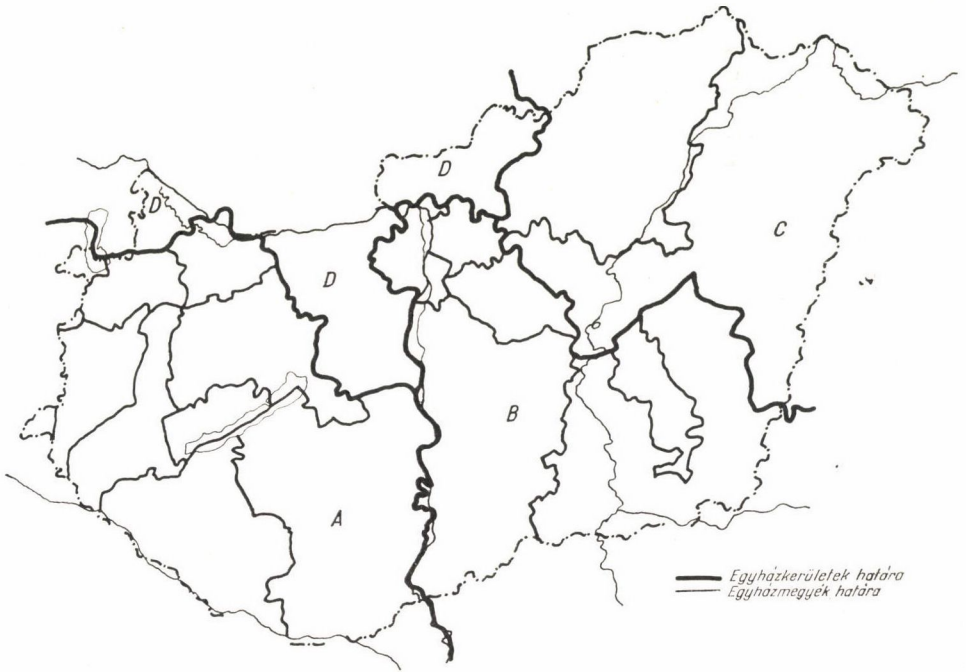
1848-ig az utak osztályozását törvény nem állapította meg. Eddig két-féle út létezett: megyék és magánosok által épített és fenntartott utak.

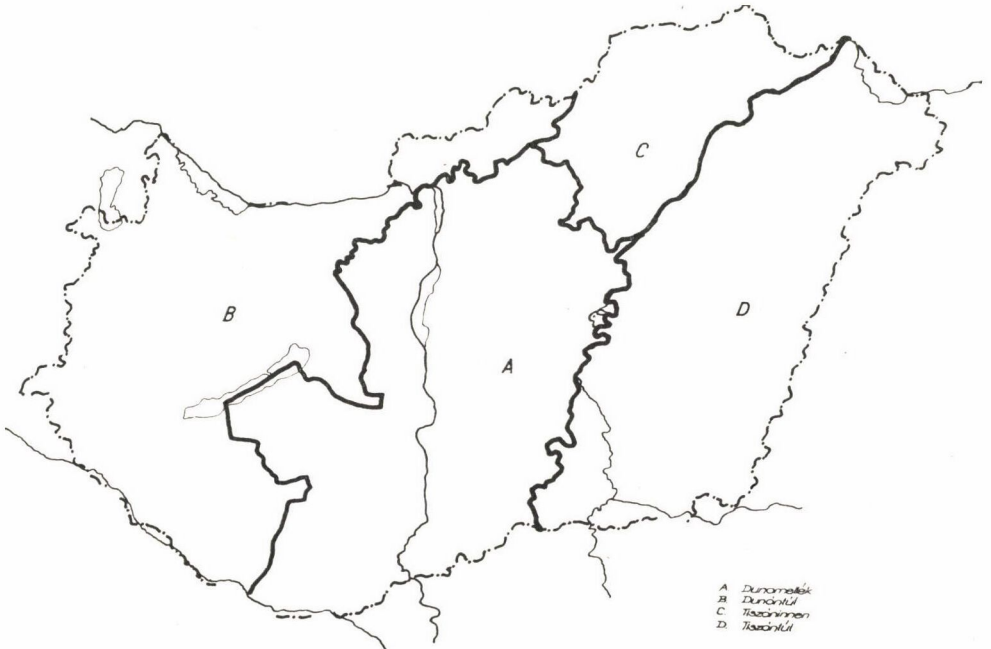
11. ábra. Magyarország a XI. században (kb. 1090-ig)
Egyházmegyék; I. esztergomi; II. győri; III. veszprémi; IV. pécsi; V. váci; VI. egri; VII. kalocsai—bácsi; VIII. csanádi; IX. bihari; X. erdélyi

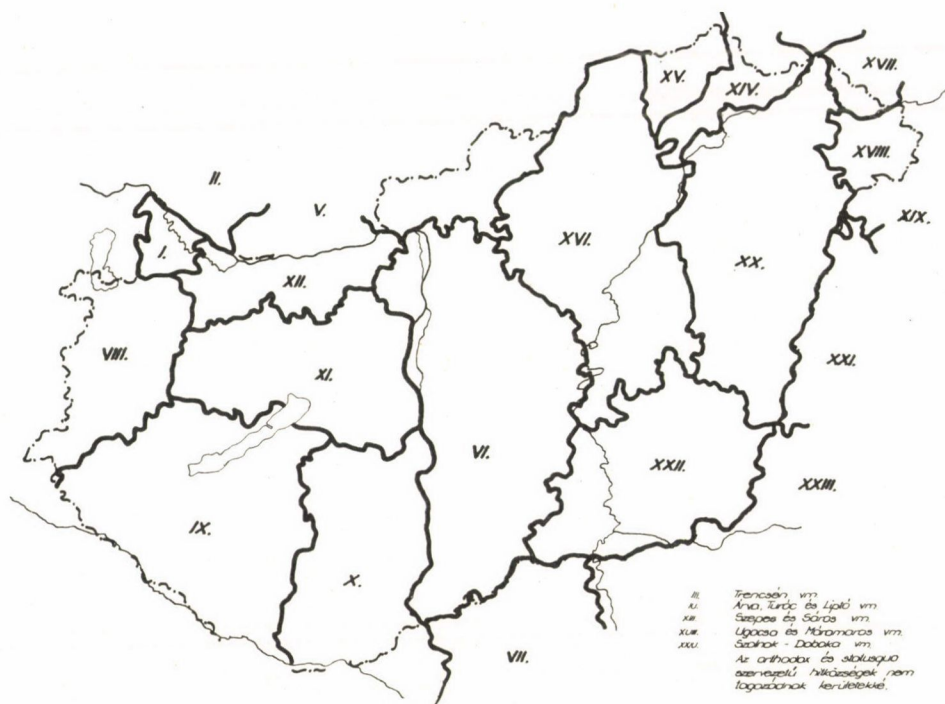
12. ábra. Görögkeleti egyházmegyék (1930)

13. ábra. Az evangélikus egyház megoszlása (1930) A. Dunántúli egyházkerületek; B. Bányai egyházkerület; C. Tiszai egyházkerület; D. Dunáninneni egyházkerület

14. ábra. A magyarországi református egyház egyházkerületi beosztása (1930) A. Dunamellék; B. Dunántúl; C. Tiszáninnen; D. Tiszántúl

15. ábra. Kongresszusi szerveztű izraelita községkerületek (1930)

II. Trencsén vm.; IV. Arva, Turóc és Liptó vm.; XIII. Szepes és Sáros vm.; XVIII. Ugocea és Máramaros vm.; XXIV. Szolnok-Doboka vm.

Az orthodox és statusquo szerveztű hitközségek nem tagozódnak kerületekké

Széchenyi István az 1848-as országgyűlésen „Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről” címen átfogó előterjesztést tett a közlekedés összes ágainak fejlesztésére. Közutak építésének javaslatában az utak irányvonalára, kőutak létesítésére szempontokat állított fel, egyik szempontjában az utakat első-másod-harmadrendű utakra csoportosította. A közlekedési program teljes véghezvitelét a bekövetkező 1848-as események hátráltatták.

A szabadságharc leverése után Bánát, Erdély, Horvátország, Magyarország fővárosában (Temesvár, Nagyszombat, Zágráb, Buda) az abszolutisztikus kormány *építési igazgatóságok* megszervezésére mérnököket küldött. Az építési igazgatóságok kerületi székhelyén megszervezték a *kerületi építészeti hivatalokat*, megyék és körzetek székhelyén a *megyei, illetve járási építési hivatalokat*. A szerveztét Horvátországban 1850-ben, Erdélyben, Magyarországon 1851-ben, Bánátban 1852-ben fejezték be. 1849. évi császári pátens, amely az egységes osztrák császárság elvéből kiindulva az egész birodalomban birodalmi úthálózatot szerveztet, az utakat 3 csoportba: az állami, országos és községi utak csoportjába sorolta.

A birodalmi úthálózat kialakítása céljából, a birodalom szempontjából fontosnak tekintett utakat állami kezelésbe vették át. Az utakon útmestereket, útkaparókat alkalmaztak, ezzel megkezdődött a *közutak rendszeres fenntartása*. (Birodalmi költségen tartották fenn.)

Az országos utak a megyék igazgatása alatt álltak, a főfelügyelői jogkört a közmunka és közlekedésügyi miniszter gyakorolta. (Országos közmunkával és annak váltásárával építették és tartották fenn az utakat.)

A községi utak felett a felügyeletet a vármegyék gyakorolták. (Országos, később csak községi közmunkával építették ki és tartották fenn.)

A kormány az utak fenntartásának ügyét is kézbe vette, megszervezte — ugyan nem következetesen — a *közúti igazgatást*. 1861-ben visszaállították az 1848-ban eltörölt magyar királyi kancelláriát, így a közúti adminisztráció teljesen a magyar érdekeket szolgálta, az utak építése, fejlesztése tovább folytatódott.

1867 után az útügyi igazgatás a közmunka és közlekedésügyi miniszter hatáskörébe került. 1868-ban 46 *államépítészeti hivatal*at, s ezek felett a minisztériumban 5 középítészeti felügyelőt szervezett.

A vármegyék műszaki ellátására a vármegyei közigazgatás keretében *megyei mérnöki hivatalokat* szerveztek.

A kiegyezés utáni időben a közutak háttérbe szorultak a vasúttal szemben, ez megnyilvánult az államépítészeti hivatalok számának 21-re való csökkentésében. 1877-ben ezt ellensúlyozva, a vármegyei mérnökök teendőit az államépítészeti hivatalra átruházták, vagyis kevés kivétellel minden megyében megszervezték az *államépítészeti hivatal*at.

Az államépítészeti hivatalok nagy gondot fordítottak a közutakra, az állami utakat a megalakult magyar kormány vette át, vármegyéknél csak az országos utak, új nevükön megyei utak maradtak. 1890. I. tc. alapján új útosztály a községi közlekedési (vicinális) közút alakult, mely a községek bekapcsolását biztosította a megyei úthálózatba. 1887-ben az államépítészeti hivatalok szolgálatára, hatáskörére vonatkozó rendelet a közúti kerületi felügyelők valamint az állami útmester, majd az útkaparók szolgálatát szabályozza.

1876-ban végezték a közúthálózatnál az első *forgalmi számlálást*, s ezen alapuló forgalmi becslést.

1870-ben az országgyűlés a fővárosi út-problémák megoldásával a *Fővárosi Köz munkák Tanácsát* bízta meg. Az 1870. X. tc. és az 1876. VI. tc. a fővárosi utak építése és fenntartása feletti felügyeleti jogkört a Fővárosi Köz munkák Tanácsára ruházta.

1890. I. tc. az ügyek fejlődésével, útkategóriákról, úthálózat meghatározásáról, megállapításáról az utak építésére és fenntartására szükséges erőforrásokról, és a rendszeres közúti igazgatás megszervezéséről gondoskodott. A törvény az állami, megyei vagy mint azt elnevezték törvényhatósági, községi, közlekedési, (vicinális) és községi (közútló) utakon kívül még két osztályt, a vasúti állomásokhoz vezető utak és egyesek, társaságok, vagy szövetkezetek által közforgalom céljaira létesített közutak osztályát állapította meg. A mezei közös dűlőutakról az 1894. XII. tc. rendelkezett. Ezek az utak azóta is az említett törvény alá tartoznak és főhatóságuk a Földművelésügyi Minisztérium. A törvény az utakat fenntartóik szerint szabályozta, de az osztályozás a közutak közforgalmi jelentőségét is általában követte.

A törvény az állami utak építésére, karbantartására bevételi forrást nem biztosított, sőt nem rendelkezett az utak építésének üteméről sem. Ezt a kérdést későbbi törvények szabályozták. A törvény a teljesen szervezetlen állapotban rendet teremtett, míg az állami utak igazgatását helyesen szervezte meg. A törvényhatósági utakét már kevésbé. Igazgatási hatásköre volt a főispánnak, a törvényhatósági közgyűlésnek, közigazgatási bizottság-

nak, a törvényhatóság első tisztviselőjének, az államépítészeti hivatalnak. Ennyi hatóság kezében az igazgatás elaprózódott. Az ügyek adminisztratív intézője az alispán, szakszerű gondozója az államépítészeti hivatal volt.

A törvény a vicinális közutak hálózatának megállapítását az alispánra, az igazgatási teendők ellátását a vicinális útbizottságokra bízta. Ezek az alispán felügyelete alatt működtek. Minden útnak volt útbizottsága, ez a decentralizáltság az igazgatást szétfolyóvá tette.

A községi utak hálózatát a község képviselőtestülete állapította meg, a felügyeletet a járási főszolgabíró gyakorolta.

A törvény a városok, községek belterületén levő utcákat nem tekintette közútnak, így építésükről, fenntartásukról sem gondoskodott. A törvényhatósági joggal felruházott városokban és rendezett tanácsú városokban az utak, utcák építésével és fenntartásával a város *műszaki osztálya* foglalkozott. A rendezett tanácsú városok felügyeleti jogkörét a megyék, főfelügyeletet a Belügyminisztérium gyakorolta. A felügyeleti szervezetben nem volt elegendő megfelelő szakember, így a jogkört műszaki vonatkozásban egyik szerv sem gyakorolta. Vizsgálatok alkalmával az ÁÉH és a Kereskedelem és Közlekedésügyi M. közreműködését és véleményét kérték ki.

A törvény a közutak területével kapcsolatosan felmerülő vitás kérdések eldöntésének megkönnyítése céljából elrendelte a közúti telekkönyvnek, az ún. *törzskönyveknek* elkészítését. (Sajnos a törzskönyvek a második világháború alatt elpusztultak, az alappontok sem találhatók már meg az útpadkákban.)

Az utak bővülésével a Kereskedelemügyi Minisztérium fejlődésének megfelelően átdolgozta az államépítészeti hivatal szolgálatára vonatkozó utasítást. Eszerint a hivatalok feladata volt az állam és vármegyék kezelése alatt álló közutak és kisebb közúti hidak tervezése, valamint ezek igazgatási teendőinek elvégzése.

A közutak az első világháború alatt nagymértékben leromlottak. 1920-ban XXVII. tc. 3. §-ával történt novelláris módosítás a törvényhatósági és községi közlekedési utak építésére és fenntartására nagyobb lehetőséget nyújtott. Az útépitési és helyreállítási munkákhoz a Ker. M. 1920-ban felállította az *Állami Útígépjavitó Telepet*, ez segítette a korszerű útépitést.

Az 1926–27-es években a gépjárműállomány ugrászerűen megnövekedett, az utak építésére, karbantartására még nagyobb gondot kellett fordítani, korszerűsítésüket kellett elvégezni. Kiemelkedő volt a törvényhatóságok úthálózatfejlesztés érdekében végzett munkája, de sokszor helytelen ügyi politikát is folytattak azért, hogy magukat önálló egységnek tekintve, kizárólag csak a helyi érdekeket vették figyelembe, figyelmen kívül hagyva a távolsági forgalmat, valamint a szomszédos területek igényeit. A közúti szolgálat ellátására minden megyeszékhelyen egy-egy államépítészeti hivatal működött.

Az 1929–34-es években állami közúti hálózatunk legnagyobb közforgalmi jelentőséggel bíró kőútjainak állandó burkolatokkal történő átépítése megindult, de hiányzott a gépjárműforgalom megnövekedése folytán megváltozott viszonyok által megkívánt átalakítása az úthálózatnak. Ezt akarta pótolni az 1934-ben megállapított *főközlekedési hálózat*. A főközlekedési közúti hálózatot arra való tekintet nélkül állapították meg, hogy az egyes utak, vagy útszakaszok az állami, törvényhatósági, vagy vicinális közutak

hálózatába tartoznak. Csak az a szempont volt irányadó, hogy ez olyan gerince legyen a magyar úthálózatnak, amely elsősorban biztosítja külfölddel, illetve a szomszédos államokkal való fő fontosságú kapcsolatainkat, másodsorban az egyes országrészek közötti összeköttetést kívánta biztosítani, végül a fontosabb termelési területek és lakott centrumok országos hálózatba való bekapcsolását célozta. Ennek figyelembe vételével sorolták az egyes útvonalakat az első-, másod-, ill. harmadrendű főközlekedési hálózatba, s ennek megfelelően kaptak az egyes utak egy, két, háromjegyű számot.

Az ország úthálózata a második világháború alatt igen súlyos károkat szenvedett. Az államépítészeti hivatalok a harcok befejeződésével azonnal munkához láttak. A fővárosban a helyreállítási munkákat a főváros *út- és mélyépítési ügyosztályának* irányítása mellett a *kerületi mérnöki hivatalok végezték*. 1947-ben a Közlekedés- és Postaügyi Miniszter a Székesfehérvári Útígépjavitó Műhely működését beszüntette és a Budapesti Útígépjavitó Műhelybe olvasztotta be. Majd a KPM megalakította az *Útígépjavitó és Kölcsonzó Vállalatot*, ezzel az államépítészeti hivataloktól átvette az állam tulajdonát képező útígepeket.

1948. I. 1. az államépítészeti hivatalokat a magasépítési ügyek ellátása alól mentesítették, s ezt a munkakört az ÉM felügyelete alá tartozó *Építési Főigazgatóságok* hatáskörébe utalták.

6900/1948. Korm. sz. rendelet végrehajtása tárgyában kiadott 61 000/1948. Köz. M. sz. rendelet kimondotta, hogy a közutakat az államosítás után a közforgalmi és közgazdasági jelentőségük szerint kell csoportosítani. A fővárosi útépitő munkák hatékonyabb ellátása érdekében 1949-ben a fővárosi Útügyi Intézetének átszervezésével megalakították a *Fővárosi Útépitő Vállalatot*.

Az 1949-ben megszüntetett törvényhatósági útalapok gépeit szintén az UKV vette kezelésbe.

A 25 200/1949. Közl. Min. sz. rendelet megállapította az állam kezelésébe kerülő utakat. Nem kerültek átvételre a törvényhatósági útalapok által kezelt városi és községi utcák, melyeket oda törvényes jogalap nélkül vettek fel, ezeket a vármegyék a városoknak és községeknek adták át. A városok kezelése alatt álló utak és utcák építése és fenntartása, a város műszaki osztályának hatáskörébe tartozó községi utak és hidak fenntartásáról, felújításáról és építéséről az államigazgatási szervek ez irányú külön rendelkezése alapján az államépítészeti hivatalok gondoskodtak. A városi és községi útügyi igazgatási teendők ellátása 1950. VIII. 1.-vel a megyei tanácsokba beolvasztott államépítészeti hivatalokból alakított közlekedési osztályok hatáskörébe került.

A 340/1949. M. T. sz. minisztertanácsi rendelet a közúti munkákat, melyeket 1868-tól az államépítészeti hivatalok végeztek 1950. I. 1-től vállalati úton rendelte végrehajtani. Ezért minden megyeszékhelyen — kivéve Komárom—Esztergom megyét — *útfenntartó vállalat* alakult.

Ellenőrző tevékenységet továbbra is az államépítészeti hivatalok látták el. 1950-ben a helyi tanácsok megalakulásakor az államépítészeti hivatalokból a megyei tanács VB-nek VIII. *Közlekedési Osztályát* alakították meg, ettől kezdve 1954-ig az állami utak feletti jogkört a területileg illetékes Megyei Tanács VB gyakorolta.

A *Város és Községgazdálkodási Minisztérium megalakításával* lett szétválasztva a helyi, tanácsi és állami úthálózat.

Az 517/IV./1953. sz. minisztertanácsi határozattal az állami közutak és azokon levő közúti hidak és az összes révek közvetlen felügyeletét 1954. IV. 1-vel ismét a KPM-re ruházta és a megyei tanács közlekedési osztályát megszüntette. Az ország közútjait a rendelet *állami, megyei, és községi* utak csoportjába rendelte. A KPM az állami közutak igazgatási teendőinek ellátására Budapest, Debrecen, Eger, Győr, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kecskemét, Miskolc, Nyiregyháza, Pécs, Székesfehérvár, Zalaegerszeg székhelyekkel *Közlekedési és Postaügyi Minisztérium Közúti Kirendeltsége* néven 12 kirendeltséget szervezett. Ugyanekkor a megyei tanácsok alá tartozó útfenntartó vállalatokat 1954. I. 1-vel a KPM felügyelete alá helyezte, ekkor a már 19 útfenntartó vállalatot a közúti kirendeltséggel azonos székhelyen 12 vállalattá vonták össze.

403/1952. sz. határozatával a Népgazdasági Tanács a budapesti Városi Tanács VB-nál a Közlekedési Osztály helyett *Közlekedési Igazgatóság* felállítását rendelte el, amely ellátja az addig is az osztály irányítása alá tartozó közlekedési és mélyépítési vállalatok irányítását, felügyeletét, ellenőrzését, a Budapesti Városi Tanács hatósági jellegű feladatait, valamint a kerületi tanácsok VI. Építési és Közlekedési Osztályánál a közlekedési csoport szakirányítását. A Közlekedési Igazgatóság felett a szakfelügyeletet ekkor a Közlekedésügyi Minisztérium gyakorolta.

A Közlekedési Igazgatóságok hatáskörébe tartoztak a jelenlegi szervezet szerint az összes beruházási munkák — kivéve a KÖFA terhére történt beruházásokat — és a főútvonalak karbantartásának irányítása. A kerületi tanácsok hatáskörébe tartoztak a KÖFA terhére végzendő beruházások. 1/1954. VKGM. sz. utasítás 1954. I. 1-től a Város és Községgazdálkodási M. főfelügyelete alá helyezte a városi és községi belső utak és járdák, valamint az ezeken levő hidak létesítését, karbantartását, kivéve az állami úthálózat átkelési szakaszait és az ezeken levő hidakat. Ugyanez az utasítás intézkedett arról is, hogy a tanácsok VB-nál az előbb említett munkakört a megalakítandó *város- és községgazdálkodási osztályok* hatáskörébe kell utalni. A város- és községgazdálkodási osztályokat a megyéknél 1954. IV. 1-vel alakították meg, az egyidejűleg megszüntetett közlekedési osztályok személyzetének egy részéből, továbbá a tanácsi építési és kommunális osztály összevonásából.

A megnövekvő gépkocsi forgalom, valamint a gazdaságosság kérdésének figyelembe vételéhez széleskörű tudományos kutató munka szükséges. Eddig tudományos kérdésekkel a KPM Aszfalt és Talajmechanikai Intézete és Laboratóriuma, az említett minisztérium Út és Hídfeosztálya keretében működő Hídépítési Laboratórium foglalkozott. A feladatok eredményesebb ellátása érdekében a KPM 11/96/1955. sz. rendeletével az Útügyi Kutató Intézet szervezését rendelte el. A KPM az Intézeten belül Közlekedéstudományi, Útépitéstudományi és Hídépítéstudományi Osztályt állított fel.

Az útfenntartási munkák racionálisabb végrehajtása érdekében a KPM 1958-ban a Közúti Kirendeltségek és az Útfenntartó Vállalatok személyzetéből megszervezte a *Közúti Igazgatóságokat*. Ugyanezen időpontban az Útfenntartó Vállalatok *Közúti Üzemi Vállalattá* alakultak át. Az útüri személyzetet az Igazgatóságok vették át.

1958-ban a KPM megszüntette az Útígépjavító Vállalatot, jogutódja a Közúti Gépellátó Vállalat lett.

A Kormány 1956. XII. 31-vel megszüntette a VKGM-et, a tanácsoknál pedig a Város és Községgazdálkodási osztályokat, ugyanakkor a taná-

csoknál megszervezte az *Építési és Közlekedési Osztályt*, főfelügyeleti jogkört építési vonatkozásban az ÉM-re, közlekedési vonatkozásban a KPM-re ruházta. Ez az intézkedés kívánta biztosítani az állami és tanácsi utak építésének és fenntartásának egységes szempontok szerint történő helyes irányítását. A KPM-re ezzel nehéz feladat hárult, mert a tanácsi utak építése és fenntartása nagymértékben lemaradt az állami utakéhoz képest, s a tanácsi utak és hidak állapota sem korszerűség, sem műszaki szempontból nem volt kielégítő.

MÁV (Üzletvezetőségek. Igazgatóságok)

Az igazgatási körzetek kialakulásához kutatásunk során a kezdeti időszakra vonatkozóan csak szöveges ismertetést tudtunk összegyűjteni, térképi melléklethez nem sikerült hozzájutnunk. Az 1938 utáni időszakra vonatkozóan a körzetek alakulását a mellékelt térképen ismertetjük.

A második világháború előtt a vasutaknak döntő túlsúlya volt a közúti közlekedéssel szemben.

A magyar vasúthálózat nagy részét a múlt század második felében építették. A századforduló óta a fejlődés nem új vonalak építésében, inkább a forgalom növekedésében mutatkozott. A kialakult vasúthálózat központi jellegű, a fővonalak majdnem mind Budapestről indulnak ki.

Az országban üzletvezetőségek (későbbi igazgatóságok) 1870-től kezdve egymás után alakultak ki, s székhelyük száma és helye — a jelenlegi ország területét vizsgálva nem változott. (Székhelyek: Budapest, Pécs, Szombathely, Miskolc, Szeged, Debrecen).

1930-as évekből a MÁV üzletvezetőségeinek területi megoszlását a 19. sz. ábra mutatja be. Mint láthatjuk, a területi megosztás eltér a közigazgatási megosztástól.

Az első vasútvonal Pest és Vác között 1846-ban épült fel, ezt követte 1847-ben Sopron—Katzelsdorfi vonal (Cs. Kir. Déli vasút), valamint a Pest—szolnoki vasútvonal (Magyar Középponti V.)

A magánvasutak állandó állami támogatásra szorultak, ezért 1849-ben államosították a középponti vasutat. Ettől kezdve működött Cs. Kir. osztrák délkeleti államvasút.

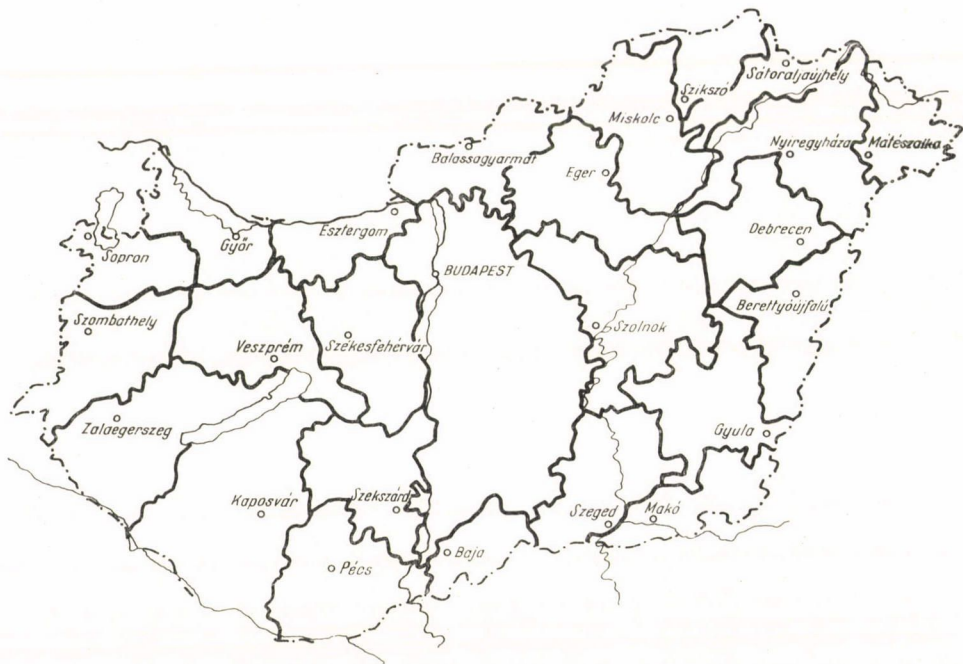
1855-ben az államosított vasútvonalak újból magánosok kezére kerültek. 1867-ig három nagy vasúti társaságnak volt vezetőserepe, központjuk Bécs. A három társaság:

Osztrák Államvasút Társaság,
Tiszavidéki Társaság,
Déli-vasút Társaság.

1868-ban Pest székhellyel felállították a *M. kir. Államvasutat*. 1872-ben a vasútépítési igazgatóság A osztálya beleolvadt a MÁV üzletigazgatóságába és együtt M. kir. Államvasutak Üzletigazgatósága alakult, a vasútépítészeti B osztálya mellérendelt szerepet kapott és M. kir. Vasútépítészeti Főfelügyelőség címen tovább működött.

Az ország területén a m. kir. államvasút mellett még a következő vonalak alakultak ki:

- Mohács—pécsi v. székhely: Bécs, pécsi üzletvezetőséggel, 1853,
- cs. kir. szabad déli v. székhely: Bécs, 1847,
- tiszavidéki v. székhely: Budapest, 1856,

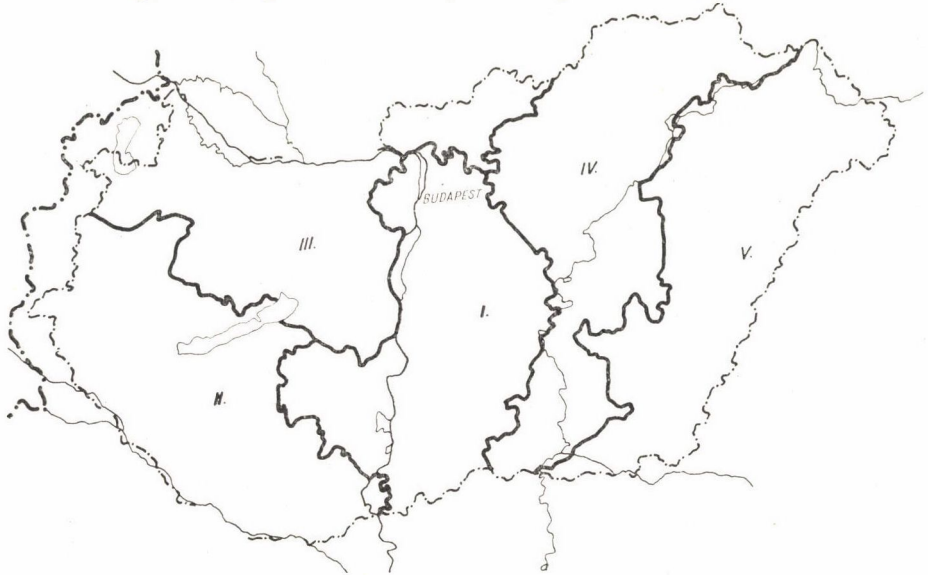

16. ábra. Államépítészeti hivatalok (1930)
Csongrád vm-ben hivatali kirendeltség van Szentesen

17. ábra. A gépjárműkerületek beosztása (1930)

- cs. kir. szab. osztrák államvasút székhely: Bécs, 1855,
- cs. kir. szab. Kassa—oderbergi v. székhely: Budapest, 1866,
- Első Erdélyi v. székhely: Budapest, 1866,
- Pécs—barcsi v. székhely: Budapest, 1867,
- Alföld—fiumei v. székhely: Budapest, 1868,
- Magyar Nyugati v. székhely: Budapest, 1869,

18. ábra. Közúti kerületi felügyelők (1930)

- Első Magyar Gácsországi v. székhely: Bécs, 1869,
- Északkeleti v. székhely: Budapest, 1868,
- Bánréve—nádasdi v. székhely: Rima—breznó, 1870,
- Bátorfő—Dombóvár—zákányi v. székhely: Budapest, 1870,
- Eperjes—tarnovi v. székhely: Budapest, 1871,
- Győr—Sopron—ebenfurti v. székhely: Budapest, 1872,
- vágvölgyi v. székhely: Pozsony, 1872,
- Arad—körösvölgyi v. székhely: Arad, 1875,
- Arad—Temesvár v. székhely: Budapest, 1868.

Az ország területén a következő üzletvezetőségek (1949-ig a vidéki körzetközpontokat üzletvezetőségeknek, a székhelyi központot igazgatóság-nak nevezték, 1949-től a vidéki központok igazgatóság elnevezést kaptak) alakultak ki:

- zágrábi, 1870, (az első üzletvezetőség)
- kolozsvári, 1876,
- budapesti, 1881 — a hálózat bővítése folytán később két részre szakadt,
- debreceni, 1890,
- aradi, 1884 (már 1868-ban is volt üzletvezetőség az Első Erdélyi v-nak),
- miskolci, 1880,
- szabadkai, 1882, 1888-ban Szegedre helyezik át,

- szegedi, 1882,
- balparti, 1891,
- szombathelyi, 1895,
- temesvári,
- pécsi, 1913.

1937—1945-ig az ország területén aránylag kevés vasút épült. Egyedül említésre méltó a Dunaföldvár és Solt közötti összekötő vonalrész építése. 1945 után a részvénytársaságok birtokában levő vasutakat eleinte az állam anyagilag támogatta, majd államosította.

(1940. évi üzletvezetőségeket a 20. sz. ábra, 1944. évi üzletvezetőségeket a 21. sz. ábra ismerteti.)

A mezőgazdaságot, erdőgazdaságot szolgáló kisvasutakat az állam szintén átvette és létrehozta a Gazdasági Vasutak Igazgatóságát.

A Gazdasági Vasutak Igazgatóságát 1960-ban többszörös változtatás után megszüntették és a vonalhálózatot a MÁV területi igazgatóságok hatásköre alá rendelték.

A Győr—Sopron—Ebenfurti Vasutat és ennek kezelésében levő Fertővidéki Helyiérdekű Vasutat, mivel ezeknek a vasutaknak Ausztria területén is vannak vonalai, nem államosították.

1949-ig a Magyar Államvasutak igazgatását és üzemvitelét felső szinten a MÁV Igazgatóságon végezték. A MÁV Igazgatóság A, B, C, D, E, F, G, H, Ű főosztályra, a főosztályok osztályokra és a főosztály alá rendelt hivatalokra tagozódott. A vasúti végrehajtó szolgálat közvetlen felügyeletét és irányítását a budapesti, debreceni, miskolci, szegedi, pécsi, szombathelyi MÁV üzletvezetőségek látták el.

1949-ben átszervezés folytán megszüntették a MÁV Igazgatóságokat és azok feladatait részben a Minisztérium Vasúti Osztályra, részben az üzletvezetőségekre ruházták át. A KPM szervezetében megszűnt Vasútigazgatóság és a volt Vasúti Osztály összeolvadt és mint *KPM I. Vasúti Főosztály* működött, egyben a MÁV Vezérigazgatósága is lett. Az I. Vasúti Főosztály szakosztályokra, valamint a főosztályvezető közvetlen rendelkezése alatt álló Titkárságra és Ellenőrző Osztályra tagozódott.

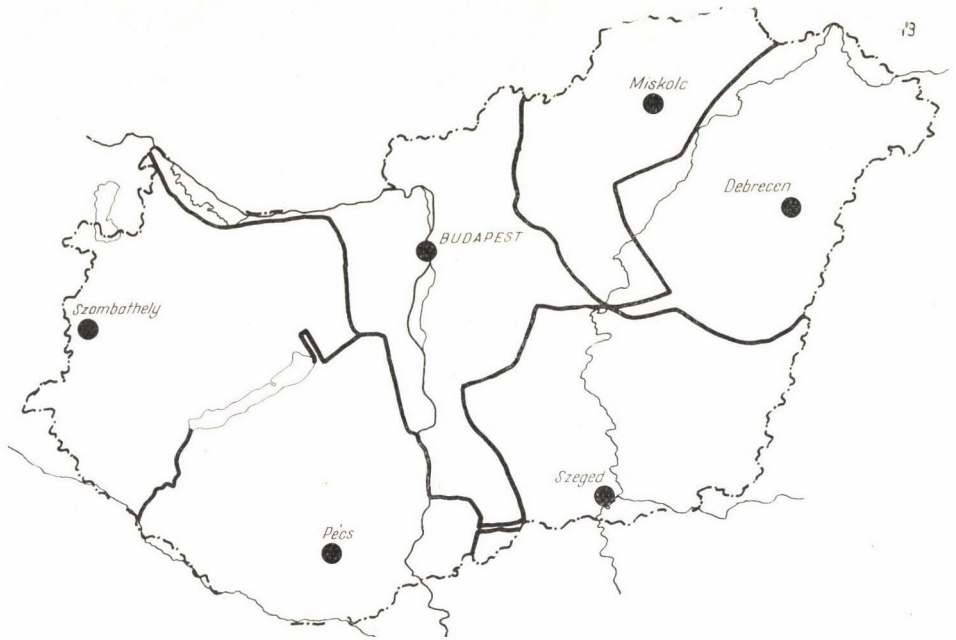
Azoknak a feladatoknak az ellátására, amelyek nem vasútigazgatási ténykedések, központi hivatalok létesültek.

Az üzletvezetőségek ugyanakkor, székhelyük változatlanul hagyása mellett megnövekedett igazgatási hatáskörüknek megfelelően *Igazgatóság* elnevezést nyertek. Az Igazgatóságokon belül osztályok működnek. (Az 1965. évi igazgatósági területet a 22. sz. ábra mutatja be.)

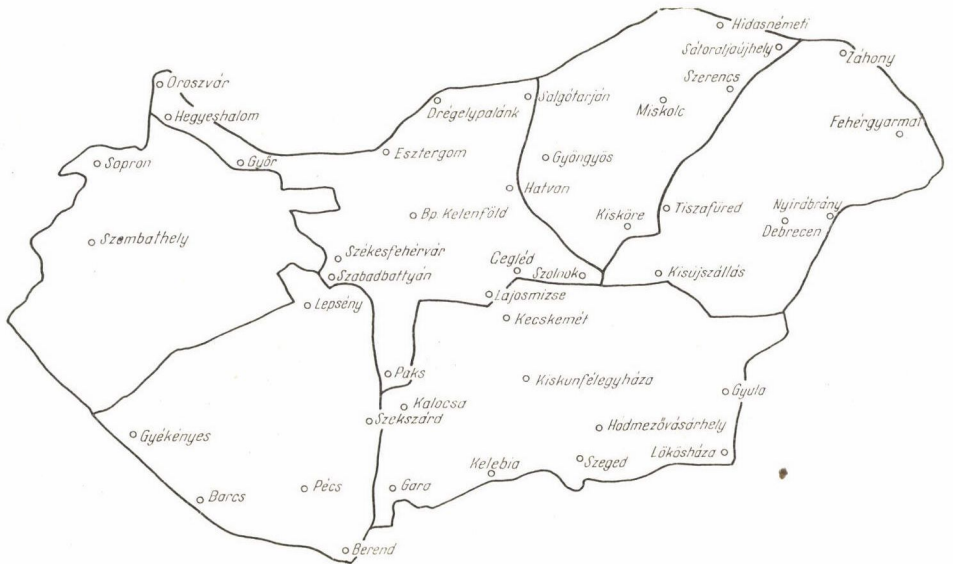
192/11/1950. sz. Népgazdasági Tanács határozatával az Államvasutak területén üzemi Vállalatok szervezése lehetővé vált. 1954 és 1961 között több átszervezés történt, az osztályok területi, valamint egyes gyengeforgalmú vasúti vonalak üzemét részben, vagy teljesen megszüntették.

A Vasúti Főosztályok élén a főosztályvezető áll. A felső szervezetben szakosztályokat és közvetlenül a főosztályvezető alá rendelt önálló osztályokat találunk.

A GYESEV vasútigazgatóság Budapesten volt és van, ennek képviselete Wien, Igazgatósága Sopronban és az osztrák területi vonalrészek üzletvezetősége Wulkaprodersdorban van. A soproni Igazgatóságnak öt osztálya van.

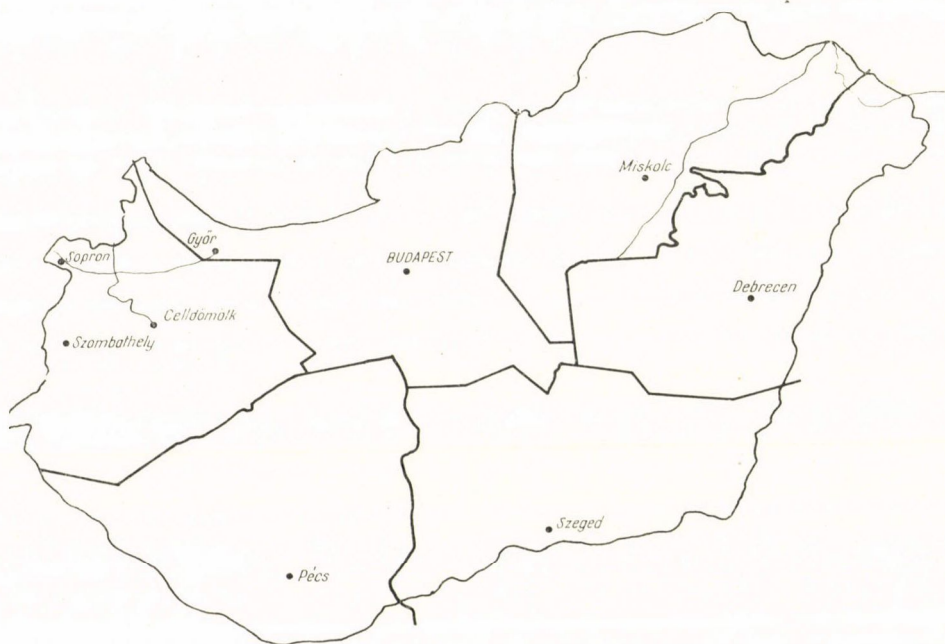
19. ábra. Máv Üzletvezetőségek (1930)

20. ábra. Máv Igazgatóságok (1940)

21. ábra. Máv Igazgatóságok (1944)

22. ábra. Máv Igazgatóságok (1965)

Vízügyi felosztások

A VITUKI-ban 1961-ben elkészült a „Vízügyi Történeti Adatok” c. kiadvány, mely időrendi sorrendben vízügyi történetünk jelentősebb eseményeinek rövid ismertetését adja. A munka még jelenleg sem került kiadásra, kéziratosszerű anyagából vettük ki — köszönettel — a vizsgálatunk szempontjából szükséges főbb történeti adatokat. A jelen munkában csak helyenként utalunk törvényekre, felmérésekre. Nem térünk ki a vízügyi történelmünk szempontjából jelentős események zömére sem, pl. árvizek, töltésépítések, vezetékek, vízmű, csatornamű építésére, zsilipek, csatornák, hajógyárak, hajókikötők, de különböző tervező intézetek, kutatási intézetek keletkezésének, átalakulásának, fejlődésének történetére sem. A vízügyi anyagot úgy próbáltuk összeállítani, hogy az irányító szervek létrejötte, változása időrendben nyomonkövethető legyen.

Az irányító szervek, azok működési székhelye, területe az idők folyamán állandóan átszervezés alatt állt. 1879-től 1960-ig 9 esetben történt lényeges, az ország — igaz hogy változó területű ország — egységes szervezeti vízügyi irányításában változás. Ez időszak alatt összesen 36 település kapott vízügyi irányítási székhely funkciót. A 9 változás esetén a székhely gyakoriságot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 9 alkalomból

— Budapest	9 esetben
— Székesfehérvár	6 „
— Miskolc	6 „
— Debrecen	6 „
— Győr	5 „
— Pécs	5 „
— Szombathely	5 „
— Szeged	5 „
— Gyula	5 „
— Szolnok	5 „
— Sátoraljaújhely	4 „
— Komárom	3 „
— Baja	3 „
— Nyíregyháza	3 „
— Kassa	3 „

s a többi település 2, ill. 1 esetben nyert vízügyi székhely funkciót. A mellékelt 23, 24, 25, 26. sz. ábrák a vízüggyel kapcsolatos területi beosztásokat ábrázolják.

Ezután vegyük sorra a vízügyi történetünk fontosabb eseményeit.

Már a *rómaiak* jelentős szabályozási munkát végeztek a Dunán, felismerve annak útvonali fontosságát. A Vaskapunál levő sziklazátonyoknak kis vízállás esetén történő elkerülése végett, ezt kikerülő hajózó csatornát építettek. A Duna és Balaton között összeköttetést létesítettek, ezzel együttesen vízszabályozást is létesítettek. Ugyanekkor településeik egy részénél a vízvezetéket és csatornázást is alkalmazták. Így i. u. 100-ban épült az Aquincumi vízvezeték, melynek vizét a mai római fürdő forrásai adták.

Középkori feljegyzések már a folyók áradásával kapcsolatos vízkárok megakadályozásával foglalkoztak. 1100—1514 között több királyi parancs,

dekrétum jelent meg. Ezek a folyószabályozással, ármentesítéssel, rév- és vámjoggal, stb. foglalkoztak.

1618-as feljegyzések szerint Pozsony megyében „*Töltések igazgatóját*”, majd „*Gátfelügyelőt*” választottak. Ettől kezdve az ország területén, az egyes vízepítési munkákat királyi biztosok felügyeletével végezték. Az 1700-as években az előbbi szerveket felváltotta a *Közkormányzati Közlegek* és az esetenként kinevezett *Bizottságok*.

1659—1723-as években törvénycikkben rendelkeztek a Duna, Rába, Vág és Mura töltéseinek javításáról, valamint a mosoni Dunaág, a Garam, Hernád szabályozásáról.

1735-ben nyílt meg az első vízügyi műszaki képzést is adó iskola, a *Bányászati iskola* (később Bányászati Főiskola) Selmecbányán.

Az 1700-as években több folyószabályozási terv, mocsárlecsapolási terv, helyzetfelmérés készült.

Mária Terézia 1763-ban rendelte el az ország vízügyi felmérését, majd 1772-ben a Sárvíz és Rába szabályozásához, valamint a Berettyó, Körös és Tisza ármentesítéséhez biztosokat nevezett ki.

1777-ben felállították a Budai Kamara *Hajózási Osztályát*, melyből 1785-ben *Hajózási Igazgatóság* lett.

Az első magyar vízepítési szakkönyv 1783-ban jelent meg. 1788-ban a Hajózási Igazgatóság helyett Budán felállították az *Építési Igazgatóságot*, mely hajózási, víz és egyéb építési ügyekkel foglalkozott. Ez a szerv tekinthető a vízügyi igazgatás első országos szervének. Vidéken 10 szerve működött, a temesi, bácsi, kassai, nyitrai, nagyvárad, pécsi, besztercebányai, munkácsi, horvátországi és fiumei kamarai igazgatóságok.

A korszerű árvédelmi és töltésépítési munkálatok 1800—1848-as években indultak meg.

Az Építési Igazgatóságok 1815-ben megszűntek, s ugyanekkor megalakult a *Királyi Országos Építési Főigazgatóság* budai székhellyel, melyhez már 12 vidéki igazgatóság tartozott.

1811—1825 között főleg Tolna megyében működött a *Vízépítő Királyi Bizottság*, mely ár-, belvízvédelmi művek építésével, folyószabályozással foglalkozott.

A *Drávaszabályozási Királyi Bizottság* 1833-ban kezdte működését, ez tekinthető az 1912-ben felállított nagykanizsai folyam-mérnöki hivatal elődjének. 1837-ben alakult meg a *Paks-faddi Dunai Védgát Társulat*.

Széchenyi Istvánt 1845-ben helytartói tanácsossá nevezték ki, mint királyi biztost a közlekedési ügyek vezetésével bízták meg. Mellé műszaki tanácsadóul Vásárhelyi Pált nevezték ki.

A Tiszavölgyben 1845-ben alakult meg először a *Tiszadobi Társulat*, majd az előbbivel együtt az Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő Társulat. Ezek központi szerve 1846-ban alakult meg a Tisza és mellékfolyóinak rendezésére: a *Tiszavölgyi Társulat*, melynek felosztásáig, 1850-ig, 8 vidéki osztálya volt, az ugoicsai, szatmári, beregi, zempléni, szabolcsi, hevesi, csongrádi, bácsi.

A Helytartótanács szerveként 1846-ban felállították Széchenyi elnökletével a *Közlekedési Bizottságot*.

1848-ban alakult meg az első magyar felelős minisztérium, melynek Közmunka és közlekedésügyi miniszterévé Széchenyi Istvánt nevezték ki. Ide kerültek a vízügyek is. 1849-ben a vízepítési ügyek visszakerültek a Budán

székelő magyar tartományi Helytartótanácsához, ahol a vízügyeket a Tiszavölgy kivételével az *Építési és Közlekedési Bizottmány* intézte. A Helytartótanács 5 kerületi helytartóságra volt osztva.

A Tiszavölgyi Társulatot 1850-ben a kormány által kiadott nyíltparancsra feloszlatták, helyébe a helytartótanács alá rendelt *Tiszaszabályozási Központi Bizottságot* állították fel, melyhez 6 osztálymérnöki hivatal tartozott. (Nagyszöllös—Csap, Csap—Tokaj, Tokaj—Tiszaörvény, Tiszaörvény—Csongrád megye határa, Csongrád megye határa—Martonos, Martonos—Dunába torkollás.)

Az ármentesítő társaságok továbbra is fennmaradtak, de a műszaki vezetést az osztálymérnökségek végezték. 1856-ban a Tiszaszabályozási Központi Bizottság helyébe a Budán székelő Központi Felügyelőséget bízták meg a Tiszaszabályozási ügyekkel. A 6 osztálymérnökség helyébe 4 tiszai folyamosztályt szerveztek, 1—1 államépítészeti hivatallal kiegészítve, melyek mint a Központi Felügyelőség kirendeltségei szerepeltek. A Központi Felügyelőségek 1866-ban szűntek meg, ezzel a tiszaszabályozási ügyek vezetését a *Kormánybiztosra* bízták.

1867-ben a vízügyek ismét a Közmunka és Közlekedésügyi miniszter hatáskörébe, a vízépítészeti szakosztályba kerültek. A szakosztály Vízépítészeti Osztályból, a Tiszaszabályozási Központi Bizottságból, illetve Központi Felügyelőségből, a Dunaszabályozási Állandó Bizottságból és Dunaszabályozási felügyelőségből állott. A szakosztály külső szervei a folyam-mérnöki hivatalok voltak (1867-ben 24, 1875-ben 21, 1879-ben 18, 1884 után hosszabb ideig 16 folyam-mérnöki hivatal működött).

1870. X. tc. a Duna Pest budai szakaszának szabályozásáról rendelkezett, mely munkálatokat 1871—75 között végezték el. Ez a tény Buda-Pest 1872-ben történt összevonásával is összefüggött. A tiszaszabályozási kormánybiztosi állást megszüntették 1875-ben.

Az 1876-os árvízkatasztrófa következtében 1878-ban újra megalakult a *Tiszavölgyi Társulat*. A vízügyi szolgálat szervei 1879-ig meglehetősen széttagoltak voltak. A Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium Vízépítések szakosztályához tartozott a *Jogi és közigazgató* és *Műszaki ügyosztály*. Alárendelt szerv volt a *Dunaszabályozási m. kir. felügyelőség* és 18 *folyammérnöki hivatal*. Tiszavölgyben a Tiszavölgyi Társulat működött, melynek Központi Bizottsága intézkedett autonóm jogkörrel.

A Földművelés, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz tartozott az 1879-ben létesített *Országos Kultúrmérnöki Hivatal*.

Önálló vidéki kultúrmérnöki hivatalok ekkor még csak rendezés alatt álltak. 1881-ben 8 kultúrmérnöki kerület volt, melyek közül az I—III. és VI—VIII. sz. hivatal Pesten működött a IV. sz. Kassán, az V. sz. Kassán, majd Sátoraljaújhelyen volt.

1880—1882 között számos törvényt hoztak a szegedi árvízkatasztrófa következtében elpusztult város újjáépítésére, a Duna szabályozására, a Tiszavölgy árvízmentesítésével, hajózásával kapcsolatban.

1883. I. tc. a vízépítés, tervezés munkáinak elvégzéséhez mérnöki képesítést írt elő, ennek értelmében a kultúrmérnököknek mezőgazdasági szakvizsgára kellett menni Magyaróvárott a Gazdasági Akadémián.

1884. XVI. tc. az ún. Tiszai törvény a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozásáról, a folyók völgyeinek ármentesítéséről, valamint a vízszabályozó és ármentesítő társulatok igazgatási szerveiről rendelkezett.

1884-ben a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztériumban egy ügyosztályba kerültek a vízépítéssel és hajózás ügyei. A Minisztériumban valamennyi műszaki ügy ellátása a *Műszaki Tanács*hoz került. Külső szervek: 16 folyammérnöki hivatal, a fiumei kikötőépítő hivatal és 4 ideiglenes hivatal átmeneti rendeltetéssel. Folyammérnöki hivatalok székhelyei a következő városok voltak: Arad, Budapest, Gyula, Komárom, Mohács (Zombor), Szolnok, Temesvár, Tokaj (majd Sátoraljaújhely), Újvidék, Vásárosnamény, (majd Szatmárnémeti), Pancsova, (Fehértemplom) Pozsony, Szeged, Eszék, Sziszek, Mitrovica.

Ugyanebben az évben halászati felügyelőt neveztek ki az *Országos Kultúrmérnöki Hivatal*hoz.

Az ügyek intézését néhány év múlva az ügyosztálynak közvetlenül alárendelt *Országos Halászati Felügyelőség*, később a Földművelésügyi Minisztériumban felállított *Országos Vízépítészeti és Talajjavító Hivatal* 4. osztálya végezte, mely később az *Országos Vízépítési Igazgatóság* egyik osztályaként működött.

A Körös—Tisza—Marosi Ármentesítő Társulat 1885-ben alakult meg.

A vízügyi igazgatás 1885. XXIII. tc. — az egységes vízjogi törvény — révén megerősödött. Ugyanekkor az Országos Kultúrmérnöki Hivatal kerületei 8 önálló *Kultúrmérnöki Hivatallá* alakultak át. Székhelyei: I. Székesfehérvár, II. Komárom, III. Miskolc, IV. Kassa, V. Sátoraljaújhely, VI. Debrecen, VII. Kolozsvár, VIII. Budapest.

A Tisza állandóan ismétlődő árvizei miatt Baross Gábor közmunka és közlekedésügyi miniszter rendeletére megalakult a *Vízrajzi Osztály*, a minisztérium műszaki tanácsán belül. Az osztály többszöri átszervezés után ma mint a VITUKI egyik osztálya működik.

1889 elején a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztériumban átszervezték a vízügyi igazgatást, melyet rövidesen újabb átszervezés követett, ugyanis az 1889. év XVIII. tc. alapján valamennyi vízjogi és vízépítési ügy az *FM. V. Főosztály*ába került. A külső szervei a folyam- és kultúrmérnöki hivatalok. A négy műszaki osztály vezetőjéből és a 8 kerületi felügyelőből szervezték az *Országos Vízépítészeti és Talajjavítási Hivatalt*, ezen belül 1890-ben kezdte meg működését a *Közegészségügyi Mérnöki Osztály*, melynek hatáskörébe a városi és községi vízvezetéki, továbbá csatornázási ügyek, majd a belvízmentesítő szivattyútelepek felülvizsgálata tartozott. Az osztály sok átszervezés után 1953-ban került az OVF. Vízellátási és csatornázási osztályába.

1891—1916 között történt a Tisza középvízi szabályozása. 1892-ben a *Szigetközi Ármentesítő Társaság* megalakult. 1894—95-ben elkészítették a Balaton felmérését, kiadták a tó 1:150 000 ma. mélységi térképet. 1899-ben az Országos Vízépítészeti és Talajjavító Hivatal helyett felállították az FM keretén belül az *Országos Vízépítési Igazgatóságot*, melynek feladata kiadvány tervezetek készítése, valamint a folyam- és kultúrmérnöki hivatalok munkájának felügyelete.

1900-ban a rablóhalászat megszüntetése érdekében megalakították a *Balaton Halászati RT-t*.

Az 1900. évi XXX. tc. az öntözési társulatok érdekében öntözési törvényt léptetett életbe.

1909-ben a dunavölgyi ármentesítési társulatok megalakították a *Dunavölgyi Vízitársulatok Szövetségét*.

1909-re a kultúrmérnöki hivatalok száma 19-re szaporodott. (Arad,

Brassó, Szombathely, Temesvár, Nagyenyed, Pécs, Pozsony, Nagyvárad Besztercebánya, Nagyszeben, Máramarossziget székhelyekkel.)

1920-ban az országban 8 kultúrmérnöki hivatal (Székesfehérvár, Miskolc, Debrecen, Szombathely, Budapest, Pécs, Hódmezővásárhely, Győr), és 9 folyammérnöki hivatal (Budapest, Gyula, Győr, Szeged, Szolnok, Sátoraljaújhely, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Baja) működött.

1924-ben a Tiszavölgyi Társulatot és a Dunavölgyi Vízitársulatok Szövetségét egyesítették a *Tisza—Dunavölgyi Társulatba*.

1929-től a Vízrajzi Osztály *Vízrajzi Intézet* néven működött tovább. Az intézet keretében 1930-ban tervező csoportot állítottak fel, melyet 1934-től *Körös-völgyi Vízszabályozások Tervezési Csoportjának* neveztek.

1931. XV. tc. elrendelte, a nem állami kezelés alatt álló vízfolyások rendezését.

Az öntözéses gazdálkodás elősegítése érdekében 1937—38-ban megalakult az *Országos Öntözésügyi Hivatal*.

1939-ben új kultúrmérnöki hivatalokat szerveztek Losoncon, Érsekújváron, Munkácson, Marosvásárhelyen, Csikszeredán. Új folyammérnöki hivatal Komáromban, Szatmárnémetiben és Újvidéken alakult.

1941-ben a Vízügyi Műszaki Főosztály felügyelete alatt *Vízérőügyi Hivatal* létesült, melyben az országos jelentőségű erőművek tervei készültek.

Az FM. kultúrmérnöki ügyosztálya alá rendelve 1946-ban létesítették a *Zagyvaszabályozási Építési Kirendeltséget* a Zagyva mederrendezésének megoldására.

1946-ban az 1939 után szervezett új kultúrmérnöki és folyammérnöki hivatalokat megszüntették.

Így a minisztériumban a vízügynek következő szervezete volt:

VI. A. Vízügyi Főosztály 2 ügyosztállyal, a

VI. B. Vízügyi Műszaki Főosztály, melyhez a

1. Tervezési ügyosztály,

2. Folyammérnöki ügyosztály (9 folyammérnöki hivatal és vízrajzi intézet),

3. Kultúrmérnöki ügyosztály (8 kultúrmérnöki hivatal, Zagyvaszabályozási építési kirendeltség, Országos Öntözési Hivatal) tartozott.

1947-ben a Vízérőügyi Hivatalt átszervezték és felállították a *Vízérőügyi és Folyócsatornázási Hivatalt*. Ebben az évben megalakult az öntözést és belvízlevezetéseket elősegítő *Duna—Tisza Csatornaépítési Kirendeltség*.

1948-ban Kormányrendelet jelent meg a víztársulatok államosításáról, illetve az egységes vízügyi szolgálat létrehozásáról. Ennek nyomán még 1948-ban felállították az *Országos Vízgazdálkodási Hivatalt*, mint vízügyi csúcsszervezet, melyhez 6 központi osztály és 10 vízgazdálkodási körzet (Budapest, Győr, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Gyula, Szolnok, Debrecen, Miskolc székhellyel) tartozott.

Ekkor a Vízérőügyi és Folyócsatornázási Hivatal, valamint a Vízrajzi Intézet beolvasztották az OVH-ba.

Az öntözéses gazdálkodás elterjesztése céljából 1949-ben *Állami Öntözö-vállalatokat* létesítettek, 1951-ben Megyei Öntözési Bizottságok alakultak.

Ugyanebben az évben megszervezték az *Árvédelmi Készenléti Szervezetet* is. 1950-re a vízgazdálkodási körzetek száma — a debreceni körzetből a nyíregyházi kiválása miatt — 11 lett. Egyidejűleg a kirendeltségek megszűntek

önálló hivatalok lenni, a folyammérnöki, kultúrmérnöki ár- és belvízvédelmi feladat a körzetek közvetlen feladatkörébe került.

1951-ben az OVH megszűnt, a vízügyi feladatok ellátása szakágazatonként 1—1 minisztériumba került. A vízgazdálkodási körzetek is megszűntek, illetve *Árvízvédelmi és Folyammérnöki*, ill. Kultúrmérnöki és Belvízrendező hivatalokká alakultak.

1953-ban állították fel az *Országos Vízügyi Főigazgatóságot*, mely közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt szerv volt. Szervezete eleinte főosztályokra, illetve osztályokra tagozódott. 1953 végén jelent meg a 6/1953. OVF. sz. rendelet, mely megállapította felállítandó 11 *Vízügyi Igazgatóság* székhelyét és működési területét (Szolnok, Pécs, Nyíregyháza, Debrecen, Miskolc, Gyula, Budapest, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Szombathely).

1954-ben alakult meg a 12-ik bajai Vízügyi Igazgatóság. 1959-ben Vízügyi Igazgatóságok működési területüket jellemző tájak szerint új elnevezést kaptak:

győri	— Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság
szombathelyi	— Nyugatdunántúli Vízügyi Igazgatóság
székesfehérvári	— Középdunántúli Vízügyi Igazgatóság
pécsi	— Déldunántúli Vízügyi Igazgatóság
budapesti	— Középdunavölgyi Vízügyi Igazgatóság
bajai	— Alsódunavölgyi Vízügyi Igazgatóság
nyíregyházi	— Felsőtiszavidéki Vízügyi Igazgatóság
szolnoki	— Középtiszavidéki Vízügyi Igazgatóság
szegedi	— Alsótiszavidéki Vízügyi Igazgatóság
miskolci	— Északmagyarországi Vízügyi Igazgatóság
debreceni	— Tiszántúli Vízügyi Igazgatóság
gyulai	— Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság

Oktatási, művelődésügyi területi felosztások

Az oktatás-művelődésügyi igazgatás a történelem folyamán állandóan alakult.

Az igazgatás területi beosztása zömmel — még ma is — az államigazgatási körzetekkel esett egybe, ettől kevesebb számú körzetet rövid időre 3—4 esetben alakítottak ki. A kerületek székhelye a mindenkor állami igazgatási székhellyel egybeesett.

A 27—28—29. sz. ábrák bemutatják az 1930-as években érvényes oktatási területi felosztást.

A nevelés, oktatás irányítása a XVIII. sz.-ig az egyház kezében volt, csak a XVIII. sz.-tól kezdett az állam beleszólni az oktatás szellemének, nevelési rendszerének irányításába. Főfelügyeletet a király gyakorolt az egyházi iskolák felett.

Amikor hazánkban a vallási egység megbomlott, a protestantizmus tért hódított, a nevelés ügyére az egyházi hatóságok mellett a városi és vármegyei hatóságok is kezdtek befolyást nyerni.

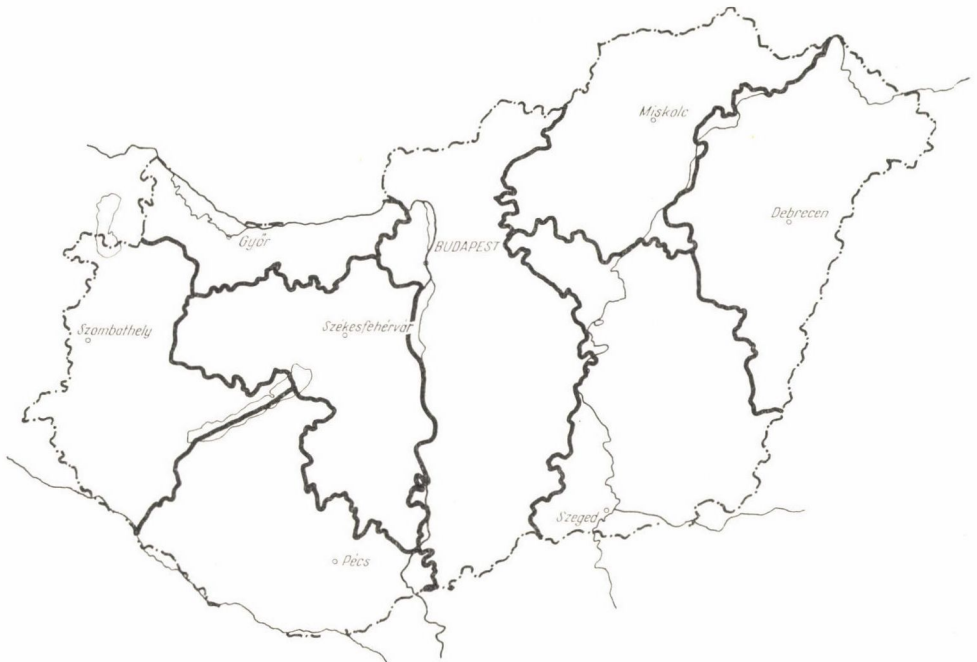
1715-ben megjelent LXXIV. tc. a felügyeletet a király kizárólagos jogának tartotta fenn, de a törvény nem gondoskodott olyan igazgatási szervről, amely érvényt tudott volna szerezni a törvény végrehajtására. Erről 1723-ban

megjelent LXX. tc. gondoskodott, amely a nevelés felügyeletét az akkor élet-rehívott kormányzók, a *m. kir. helytartótanács* hatáskörébe utalta. A törvénynek sok eredménye nem volt, mert a helytartótanácsnak nem voltak szakszerű igazgatási szervei, szakképzett pedagógusai. Átfogó oktatásügyi reform 1777-ben jelent meg.

A királyi rendelet az összes iskolát állami felügyelet alá helyezte, a legfelsőbb hatalommal alkotott rendeletek végrehajtását az ország *kormányzói*

23. ábra. Kultúrmérnöki kerületek (XIX. sz. vége)

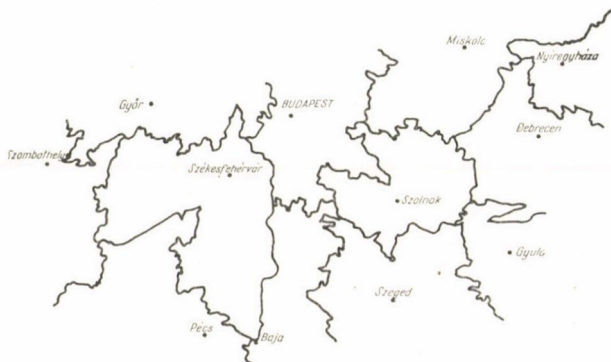
24. ábra. Kultúrmérnöki hivatalok (1930)

nek hatáskörébe utalta. A helytartótanács fennhatósága alatt külső iskola-felügyeleti szerveket hoztak létre; Magyarországon 8, Horvát-Szlavonországgal együtt 9 *tankerületre* osztotta. A tankerületek élére *kir. főigazgatókat* állítottak, melyek alá *tanfelügyelők* kerültek. Ezzel az intézkedéssel akarták az oktatást országszerte egyenlő szintre hozni.

II. József az oktatásügy központi és állami irányítását kívánta elérni, sőt a nevelést Ausztriával szorosabb kapcsolatba akarta hozni, ezért a 9 tankerületet a királyi akadémiák számának megfelelően 5, Magyarországon belül 4 *kerületbe* vonta össze.

25. ábra. Folyammérnöki hivatalok (1930)

26. ábra. Vízügyi igazgatóságok (1965)

II. Lipót, II. József halálával a közkívánságnak megfelelően az 1777. évi rendeletet állította vissza.

A protestánsok megtartották oktatásügyi autonómiájukat, sőt a katolikus iskolák felügyeletének egysége is megtört, a tanfelügyelői tisztséget katolikus esperesek látták el, azaz a népiskolák felügyelete a püspökök hatáskörébe ment át. Ez nézeteltérésekhez vezetett, ennek következtében egyre több népiskola felügyeletéről a városok és vármegyék kezdtek gondoskodni, kifejlődött a *vármegyei tanfelügyelet* rendszere.

Ezt a rendszert illesztette be 1868-ban a törvényhozás az állami iskola-felügyeleti szervezetbe, amikor megalkotta a vármegyék területével egyező, de a tankerülettől független *népoktatási kerületeket* és életre hívta a *kir. tanfelügyelői* intézményt.

Az 1868. XXXVIII. népoktatásról, az 1876. XXVIII. népiskolai hatóságokról szóló tc. meghozatalával az eddig legalább elvben egységes tanügy-igazgatási és iskolafelügyeleti szervezet kétfelé szakadt és ezzel az igazgatás és felügyelet teljes szétbomlásához vezetett.

Az előbb említett törvények következtében a tankerületi kir. főigazgatók hatásköre csak a középiskolákra korlátozódott, a népiskolák igazgatása és felügyelete a vármegyei tanfelügyelőre tartozott.

A XVIII. sz. folyamán a fejlődés következtében az iskolafajok gyarapodtak, az oktatás is fejlődött, a kir. tanfelügyelők nem feleltek meg a kívánalmaknak, a középiskolákat egymásután vették ki hatáskörüik alól. Ezáltal az iskolák igazgatása és felügyelete 12 különböző, egymással semmiféle kapcsolatot nem tartó szerv hatáskörébe, egy-egy iskolafajra korlátozódott. Pl. a polgári iskolákat kivették a tanfelügyelő hatásköre alól, az országot 4, majd később 2 polgári iskolai kerületre osztották, 1931-ben Budapest és Szeged székhellyel 2 polg. iskolai kir. főigazgatót neveztek ki.

Magyary Zoltán „A közigazgatás racionalizálásának programja” c. munkája nyomán az 1930-as években az eddig kialakult igazgatási és felügyeleti rendszert megvizsgálták s megállapították, hogy az ötletszerűen, a pillanatnyilag jelentkező szükségletek kielégítését szolgálta. Továbbá azt, hogy eddig nem volt világosan elhatárolva egyes szervek hatásköre.

1935. VI. tc. a köznevelés javítását, elmélyítését szolgáló tanügyi igazgatás átszervezését irányozta elő. Több törvényhatóság területére kiterjedő működési körrel, új középfokú tanügyi hatóság jött létre, melyben a tankerületi kir. főigazgatónak a hatásköre valamennyi iskolafaj igazgatására kiterjedt.

A törvény az igazgatási munkamegosztásról, az igazgatás egyszerűsítéséről is rendelkezett, bevezette az egyfokú fellebbviteli rendet.

A törvény az iskolafelügyeleti hálózathoz hozzákapcsolta az Országos Közoktatási Tanácsot és az újonnan létrehozta a *Tankerületi Közoktatási Tanácsot*, mint tanulmányozó, tud. kutatást elősegítő szerveket.

Az egyes tankerületi főigazgatók (Szombathely, Székesfehérvár, Budapest, Budapest főváros, Pécs, Szeged, Miskolc, Debrecen székhellyel) javaslataikkal közvetlenül a miniszterhez fordulhattak.

A kir. tanfelügyelők intézmény területi illetékességében azt vették figyelembe, hogy az az autonóm törvényhatósággal áll kapcsolatban, így a történelmileg kialakult vármegyék területével azonos hatáskörüik volt.

Az új középfokú tanügyi hatóság esetében a kerületek határvonalát úgy állapították meg, hogy egyes kerületek tartománya arányosan oszoljon meg,

valamint a különböző fajú, fokozatú iskolák arányosan oszoljanak meg a tankerületek között. A székhelyeket úgy kellett megválasztani, hogy a székhely az adott közlekedési viszonyok között a lehető legkedvezőbben legyen elérhető. A fenti célok elérése nehéz volt, mert az „ésszerű igazgatás érdekében gondolni sem lehetett arra, hogy egyik vagy másik vármegye egyik része az egyik, másik része pedig a másik tankerülethez csatoltassék.”

Végül is 8 tankerület: budapesti, budapestvidéki, szombathelyi, székesfehérvári, pécsi, szegedi, debreceni, miskolci tankerület alakult ki.

A tankerületek száma 1939-ben 10-re, 1940-ben 13-ra szaporodott.

A tankerületek *népoktatási kerületekre* tagozódtak, melyek egy-egy vármegye és a vármegye határain belül eső törvényhatósági város területét foglalták magukba. Ez alól kivétel volt Budapest székesfőváros területe, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területének egy része, mely Kecskemét törvényhatóságú várossal külön kerületet alkotott.

Az egyházi hatóság alatt álló iskolák igazgatása és felügyelete az egyházi hatóságok saját szabályai szerint történt. 1935-ben a következő tanügyi hatóságok működtek:

kisdédóvodai felügyelőbizottság,

iskolaszék,

állami népiskolai gondnokság,

általános irányú tanonciskolai felügyelőbizottság,

kir. tanfelügyelő,

közigazgatási bizottság népoktatási albizottsága,

középiskolák, középfokú iskolák, szakiskolák és szakirányú tanonciskolák igazgatója,

tankerületi kir. főigazgató,

m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter,

A második világháború előtt a művelődési intézményeket Kornis Gyula a következőképpen osztotta fel:

népoktatás,

középfokú iskolák,

egyetemek és kutatóintézetek,

szakiskolák, tanító és tanárképzés, testnevelés, múzeumok és levéltárak,

színházak,

magyar közoktatás központi kormányzata.

Magyary Zoltán a különböző szervezeti egységeket a hatáskörök szerint három csoportba osztotta:

közhatalmi egységek (közintézmények),

jóléti, kulturális egységek,

gazdasági egységek (közüzemek).

Vagyis a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, a tankerületi főigazgatóságok, a tanfelügyelőségek az első csoportba, az iskolák a második csoport közintézeteihez, az állami nyomdák a harmadik csoportban említett gazdasági egységekhez tartoznak.

Ezek a felosztások a két világháború közötti korszak erősen széttagolt, sok tekintetben tervszerűtlen igazgatási rendjét rögzítették.

1945 után az oktatási kormányzat ideiglenesen az 1935. évi törvénynek megfelelő állapotot állította vissza. Az új kulturális szervezet, valamint az új demokratikus köznevelés létrehozása érdekében a kormány az Országos Közoktatási Tanácsot és az Országos Felsőoktatási Tanácsot összeolvasztotta,

és a vallás és közoktatásügyi miniszter tanácsadó szerveként felállította az *Országos Köznevelési Tanácsot*.

Az állami népiskolai gondnokságot, illetve községi iskolaszékeket megszüntették, a helyi hatóságok hatáskörét ezzel a népiskolai igazgatókra ruházta. 1945. szeptemberi intézkedések következtében a vallás és közoktatásügyi miniszter főhatósága alatt álló mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatási intézményeket a megfelelő szakminiszter rendelkezése és főhatósága alá helyezték. Az egységek oktatása érdekében e szakoktatási intézmények nevelésügyi irányelveit továbbra is a vallás és közoktatásügyi miniszter állapította meg, illetve a tankerületi főigazgatók ellenőrizték. Ezzel az intézkedéssel a vallás és közoktatásügyi miniszter, valamint tankerületi főigazgatók hatósági jogköre átszállt az új főhatóságok által kinevezett szakoktatási szervekre. Egyidejűleg a kormány a felügyelet folytán decentralizált szakoktatás intenzívebb tétele érdekében a megfelelő miniszter mellé *szakoktatási tanácsot* szervezett.

Az általános iskola szervezését és fenntartását a kormány kizárólag állami feladattá tette. Az általános iskolák a közoktatásügyi miniszter felügyelete és a helyi tanácsok irányítása alatt kezdtek működni.

1949-ben szükségessé vált az új középiskola-típus kialakítása, meg kellett találni azt a középiskolai formát, amely szervesen és tervszerűen ráépül az általános iskolára.

A felszabadulás után megkezdtek az egyetemi autonómia felszámolását is, 1948-ban a kulturális kormányzat reformtervezetet nyújtott be, melyben igazgatási szempontból jelentős volt az egyetemi gazdasági igazgatóságnak a megszervezése.

Oktatásügyi szervezetünkben *1949-ben* jelentős változás állott be, amikor is kormányzatunk a tankerületeket és a népoktatási kerületeket megszüntette, tanügyigazgatás és iskolafelügyelet szempontjából az ország területét *tankerületekre* osztotta. Egy-egy megye alkotott egy tankerületet. A tanügyigazgatás átszervezésével teljesen új főigazgatói hivatalok jöttek létre. Ezek a hivatalok a régieknek csak a nevét örökölték, az új főigazgatóságok által valósult meg első ízben a magyar köznevelés egysége. Ezzel az átszervezéssel a kormánynak célja az volt, hogy területenként összefogja az összes alsó-, középfokú oktatási intézményeket az óvodáktól a középiskoláig és a kollégiumokig.

1950-ben, amikor megalakultak a megyei, járási, városi és községi tanácsok, azok VB szervezeti keretében megalakult *oktatási és népművelési osztályok* lényegileg a tankerületi főigazgatóságból, a népművelési igazgatás és a sportigazgatás helyi szerveiből jött létre. A megyei oktatási osztályoknak az lett a feladatuk, hogy a megye területén az óvodáktól a gimnáziumokig a közoktatás ügyét irányítsák és ellenőrizzék. Az egyetemek, főiskolák és a tudományos intézmények továbbra is a megfelelő minisztérium irányítása alatt maradtak. Az általános felügyeletet a megyei okt. osztály elvi irányítása alatt álló és annak állományába tartozó, függetlenített *tanulmányi felügyelők* látták el. A szakfelügyeletet a megyék által kinevezett és irányított, fél-függetlenített *szakfelügyelők* végezték.

1954 után az oktatási osztályok irányításukat még erősebben tudták kifejteni azáltal, hogy az oktatási osztályok önálló jogkörrel rendelkezőek lettek. Az 1954-i tanácestörvény szerint a megyei tanács oktatási osztálya irányítja és ellenőrzi a járási és a járási jogú városi oktatási osztályok működését. Közvetlenül irányítja és ellenőrzi az általános gimnázium, tanító- és óvónő-

képző, az ipari és mezőgazdasági szakirányú közgazdasági technikumok, a fenti iskolákhoz tartozó illetve kapcsolódó diákotthonok, gyógypedagógiai intézetek munkáját. A megyei tanács ellátja a középiskolák szakfelügyeletét, a szaktárcák irányítása alatt álló szakközépiskolák általános felügyeletét, a közismereti tárgyak tanulmányi felügyeleiteit.

Az 1955-ben kiadott szervezeti szabályzat szerint a *járási tanács vb oktatási osztálya* az *alapfokú* oktatási intézetek munkáját közvetlenül irányítja. Elsőfokú gyámsági feladatot lát el.

1957-ben a művelődésügyi miniszter tovább fejlesztette az oktatási osztályok feladatát. Növelte a megyei oktatási osztályok hatáskörét, a járási oktatási csoportok megszűntek, átmenetileg megbízott felügyelő hatáskörébe kerültek a járási művelődési, oktatási feladatok. A tanács továbbra is a szaktárcákhoz tartozó szakiskolák szakfelügyeletét látja el.

1961-ben a Minisztertanács a járási és járási jogú városi tanácsok VB-inél a művelődésügyi szakigazgatási szervek visszaállításához hozzájárult. Új gyakorlat alakult ki, ugyanis a községek oktatási, illetve művelődés ügyének irányítására, ellenőrzésére az ott működő ált. iskola igazgatója kapott megbízást.

Jelentős szerepet kaptak a tanács életében az oktatási munka irányításában a *tanácsok bizottságai* is.

Tehát valamennyi oktatási intézmény elsőfokú tanügyi hatósága az intézmény vezetője. Középfokú közigazgatási szerv általános iskolai, gimnáziumi s egyes közgazdasági technikum vonatkozásban az oktatási osztály, illetve egészségügyi oktatási intézményeknél az egészségügyi osztály, más középfokú intézményeknél a megfelelő szakminisztérium.

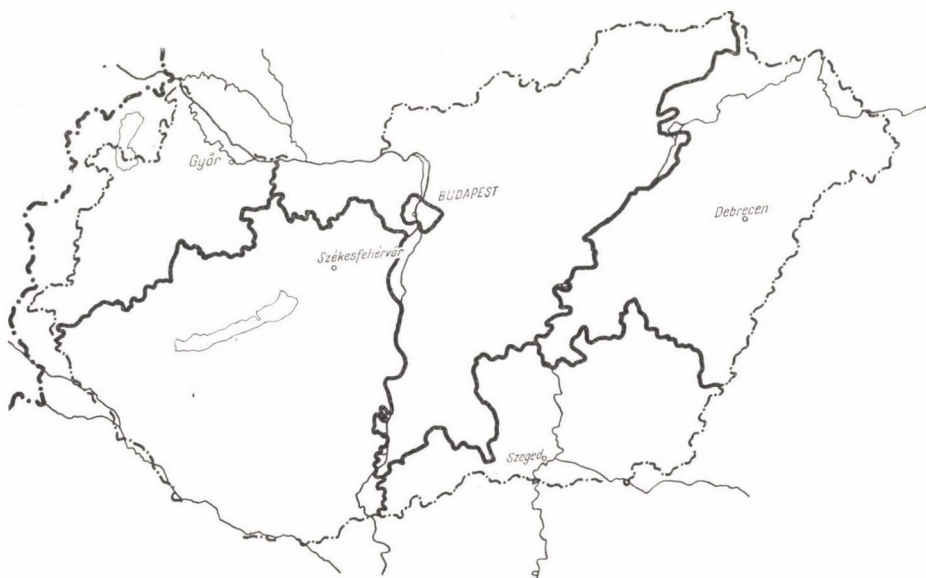
A gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények egy része a Művelődésügyi Minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozik. A Műv. Minisztérium hatásköre hatósági jellegű, főfelügyeleti jogkört a gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények, az alapfokú oktatási intézmények, a gimnáziumok, gyógypedagógiai oktatási intézmények és technikumok egy része és meghatározott felsőoktatási intézmények felett gyakorol. A többi középfokú oktatási intézmény, illetve egyetem hatósági felügyeleti szerve a megfelelő szakminisztérium, illetve egyéb országos főhatóság.

1964-ben új *népművelési főhatóság* szervezésére, ezzel együtt az országos népművelési apparátus átszervezésére is sor került. A népművelési igazgatás szempontjából az ország területe a megyei felosztás szerint tagozódott. A megyei ügyvezető a község népművelési ügyeinek intézésével helyi ügyvezetőt bízott meg. A járásiok ügyintézését a járási ügyvezetők intézték. 1956. év végén az Oktatásügyi és a Népművelési Minisztériumot összevonták és létrehozták a *Művelődésügyi Minisztériumot*. A népművelési munka társadalmi szerve a Műv. Minisztérium tanácsadó testülete az *Országos Népművelési Tanács* volt. Megalakult a *Népművelési Intézet*, majd a különböző művészeti tanácsok, azt követően 1961-ben megszervezték megyénként a népművelési tanácsadókat is. (A tanácsadó a Megyei Tanács VB. Műv. osztályának szerve.)

Művelődésügyi intézményeink, művelődési igazgatási szerveink jelentős része 1945 után alakult ki. Az elemi igazgatási munkát az egyes intézmények, intézetek látják el. Egy meghatározott terület, igazgatási egység művelődésügyének gazdája a helyi tanács. A műv. igazgatás hatósági feladatait a tanács művelődési osztálya látja el. A művelődési osztály eredményes munkájáért a vb és a felsőbb művelődési igazgatási szerv felelős. Művelődési igazgatási

hatásköre végső sorban csaknem valamennyi minisztériumnak, több, közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt országos hatáskörű államigazgatási szervnek és a Minisztertanácsnak is van.

1961-ben jelent meg az új oktatási törvény, melynek igazgatási kihatásai nem voltak.

27. ábra. Tankerületi főigazgatóságok (1930)

Postai területfelosztások

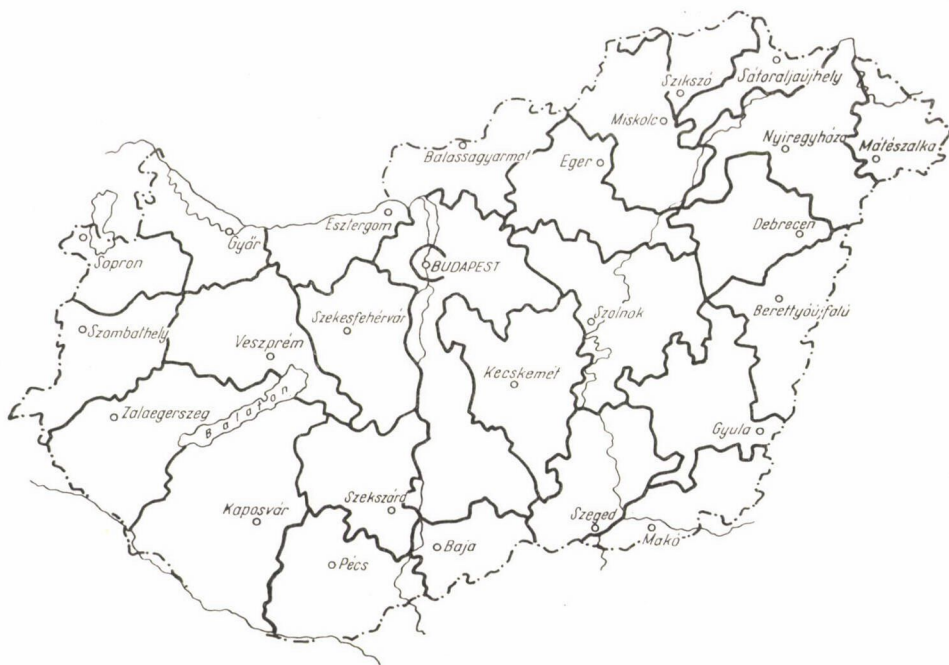
Hazánkban 1847-ben épült fel az első távíróvonal. A hálózat állandó mennyiségi és technikai változása igen sokrétű, szinte évenkénti változást idézett elő a posta szervezetében. (Pl.: 1896-ban megalakult a Posta és Táviráda Vezérigazgatóság, 1897-ben, Budapesti Távbeszélőhálózat Igazgatóság, 1901-ben Budapesti Távbeszélőhálózat átalakító munkáinak vezetősége, 1904-ben Posta és Táviráda Műszaki Hivatal, 1908-ban Postaműszaki Főfelügyelőség és 9 vidéki Posta és Táviráda kerületi műszaki felügyelőség, stb).

Jelenleg 6 vidéki és 4 — Távbeszélő Ig., Helyközi Ig., Rádió-Műszaki Ig., Posta Ig. — budapesti Igazgatóság működik. Az igazgatóságokhoz Megyei Távközlési Üzemek, illetve Fenntartási Üzemek tartoznak.

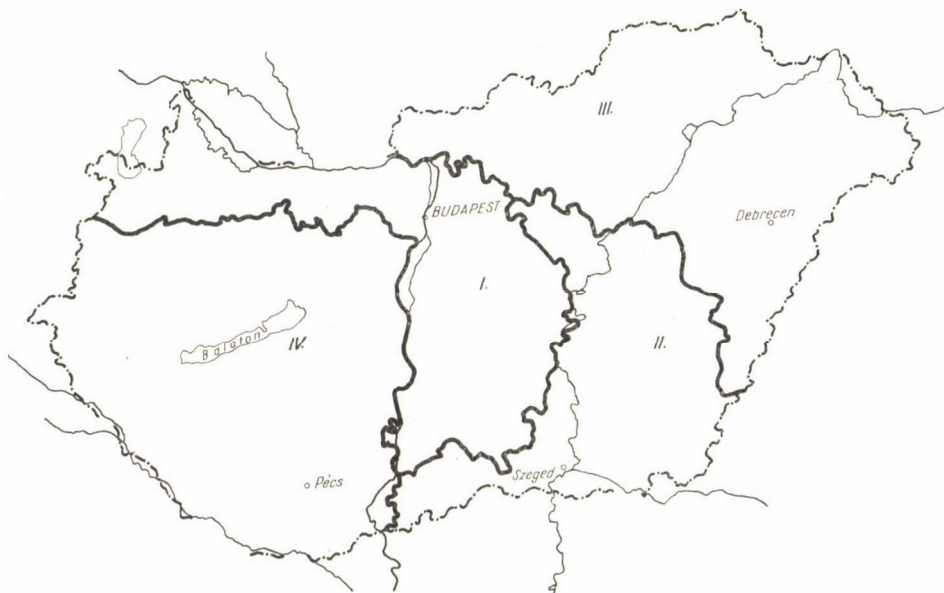
A Megyei Távközl. Üzemen belül körzetmesterségek működnek. Forgalmi vonatkozásban az országban I—VI. főcsoportra osztott postahivatal működik.

A regionális tervezés távlati elgondolásait figyelembe veszik, így egy falukörzeten belül egy távbeszélőközpontot helyeznek el, a szektor-központokat az alrégió-központokba tervezik, s a végközpontokat a falukörzet-központokba.

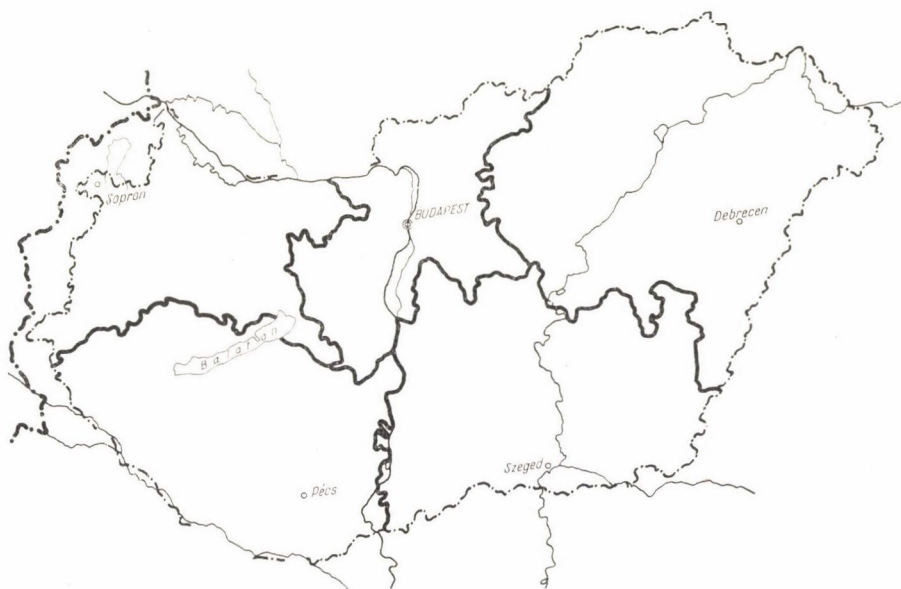
A mellékelt 30—31 sz. térképeken az 1930-as években, valamint a jelenleg érvényes területi felosztást mutatjuk be.

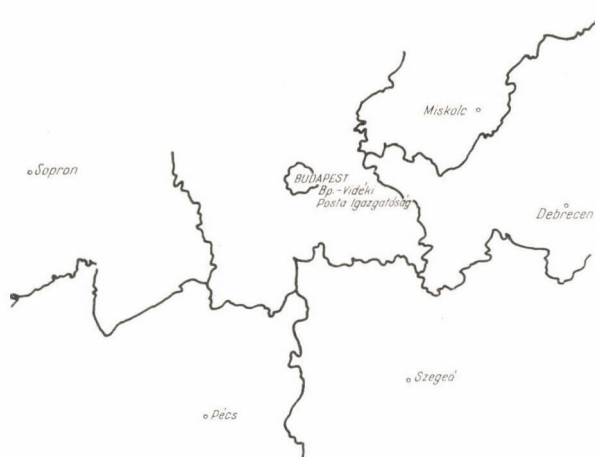
28. ábra. Királyi tanfelügyelőségek (1930)

29. ábra. Polgári iskolai főigazgatóságok (1930)

30. ábra. Postaigazgatóságok (1930)

31. ábra. Postaigazgatóságok (1965)

Erdészet

A történelem során kialakult erdőfelügyelőségi, erdőrendezőségi körzetek területét székhelyükkel három időpontra vonatkozóan — az alakulási 1879. évre, valamint 1930, 1965. évre — sikerült begyűjtenünk.

A készített statisztikából megállapíthatjuk, hogy a történelem folyamán a székhelyek egyre sűrűbben helyezkedtek el.

Az előző három időpontra nézve

- Győr, Szeged, Miskolc, Debrecen, 3 esetben;
- Gödöllő, Kaposvár, Szombathely, Pécs 2 esetben;
- Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Zamárdi, Veszprém, Székesfehérvár, Tata-bánya, Esztergom, Balassagyarmat, Tamási, Baja, Kecskemét, Gyula, Szolnok, Paráds, Eger, Sárospatak, Nyíregyháza, Vác, Sopron, Budapest, Besztercebánya, Brassó, Déva, Kassa, Kolozsvár, Máramaros, Marosvásárhely, Nagyszeben, Nagyvárad, Pozsony, Temesvár, Turócszentmárton, Ungvár 1 esetben töltött be erdészeti vonatkozású székhely szerep-kört.

Az erdőfelügyelőségek létrejöttét megelőzően Magyarországon az erdőgazdasági helyzet a következő volt:

Földközösség ideje után a közös birtoklási viszonyból legerősebb a királyi erdőgazdasága vált ki. A királyi erdőket később megyékre osztották, a megyei-pánok kormányzata alá kerültek. A királyi erdőgazdaságát a XII. sz.-tól kezdve a világi főuraknak, majd az egyes városoknak adományozták. A közös földről már a XV. sz.-tól kezdve, a főurak földjéről főleg a XVIII. sz.-tól történt gondoskodás. Az állam csak 1755-ben hozott létre minden erdőbirtokosra nézve kötelező országos rendtartást. Az erdőket felmérték, feltérképezték, azok kihasználás módjaira, alkalmazására irányítást adtak. Fontos rendelkezés volt, hogy a vármegyékben erdőfelügyelőket létesítettek. 1791-ben megjelent az első erdőtörvény, mely az erdők megóvását a közhatalomra nézve kötelezővé tette.

A különböző hatóságok laza felügyelete alatt álló erdőknek egységes állami felügyelet alá helyezésére a törekvés megindult és 1809-ben az ország budai, kassai, temesvári, és az egész Erdélyt magában foglaló nagyszebeni kerületre oszlott. Az erdőfelügyelők hatásköre a kamarai és bányakerületekre, a szab. királyi városok és az egyházi birtokok erdeire terjedt ki.

Időközben az erdőgazdálkodás újra ellaposodott, az erdészeti ügye hathatósan csak az 1879-es erdőtörvénnyel oldódott meg. Ettől kezdve új korszak kezdődött az erdőgazdaságban. Az 1879-es erdőtörvény végrehajtására, illetőleg az erdők állandó ellenőrzésére 20 erdőfelügyelőséget állítottak fel, melyeknek székhelye és működési területe a következő volt:

1. Besztercebányán Hont, Nógrád és Zólyom,
2. Brassóban Brassó, Fogaras, Háromszék és Nagykovács,
3. Budapesten Esztergom, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Kiskun
4. Debrecenben Hajdú, Szabolcs és Szatmár,
5. Déván Arad és Hunyad,
6. Győrött Győr és Komárom, Moson és Veszprém,
7. Kassán Abauj-Tolna, Sáros és Szepes,
8. Kolozsvárott Beszterce, Naszád, Kolozs és Szolnok-Doboka,
9. Máramarosszigeten Máramaros és Ugocea,
10. Marosvásárhelyen Moson, Torda, Csik és Udvarhely,
11. Miskolcon Borsod, Gömör és Heves,
12. Nagyszebenben Alsó-, Felső-, Kiskovács, Szeben és Tordaaranyos,
13. Nagyváradon Békés, Bihar és Szilágy,
14. Pozsonyban Bars, Nyitra és Pozsony,
15. Pécsen Baranya, Somogy és Tolna,
16. Szegeden Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád és Torontál,

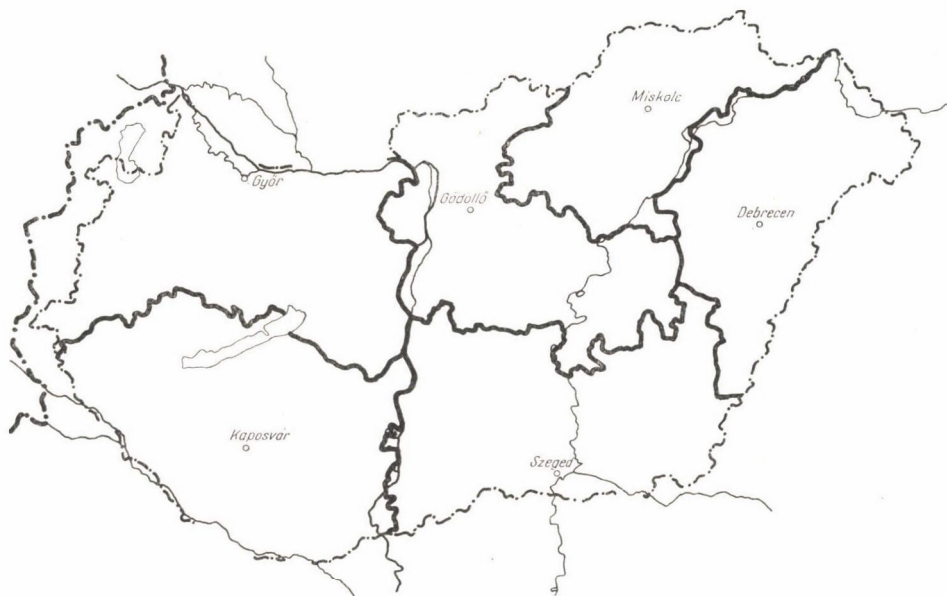
17. Szombathelyen Sopron, Vas és Zala,
18. Temesvárott Krassószörény és Temes,
19. Turócz-Szt. Mártonban Árva, Liptó, Trencsén és Turócz,
20. Ungvárt Bereg, Ung és Zemplén vármegyékre terjed.

Az erdőgazdasági területek felosztását, alakulását a XIX. sz. végére a 32. sz. ábra, az 1930-as évre vonatkozóan a 33—34. sz. ábrák mutatják be.

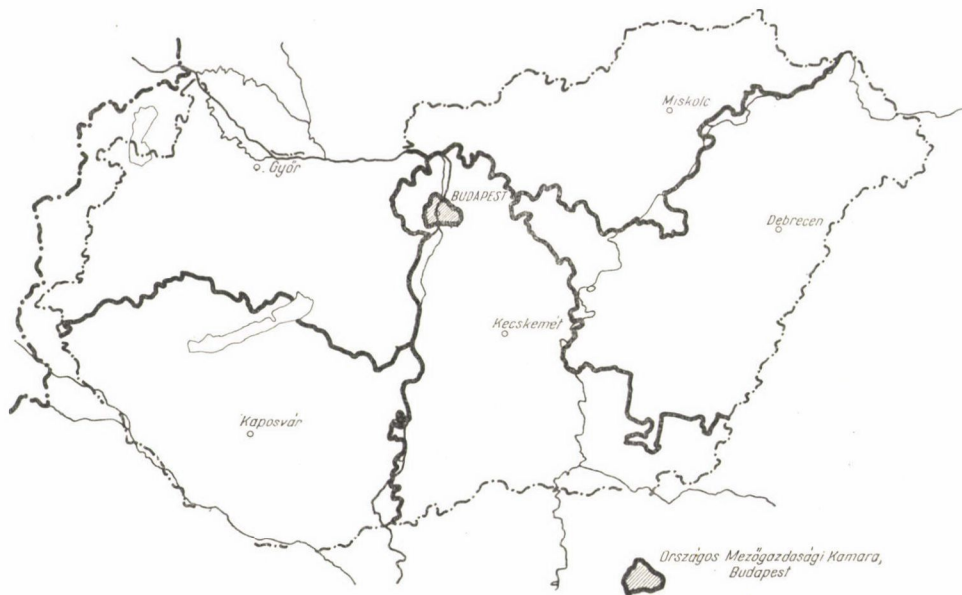
A magyar mezőgazdaság földrajzi körzeti felosztását 1960-ból a 35. sz. térkép ismerteti.

32. ábra. Erdőfelügyelőségek (XIX. sz. vége)

33. ábra. Erdőigazgatóságok. Erdőfelügyelőségek (1930)

34. ábra. Mezőgazdasági kamarák (1930)

35. ábra. A magyar mezőgazdaság földrajzi körzetei (1960)

Bányakapitányságok

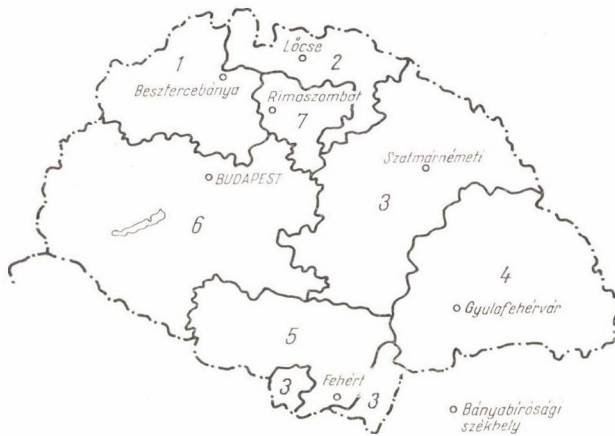
Az ország tárgyibani felosztására csak az 1800-as évek végén kialakult helyzetről tudunk egyelőre anyagot összegyűjteni, melynek történeti kiegészítése a későbbiek folyamán feltétlenül szükséges. Az 1854-i bányatörvény szellemének megfelelően az abszolutisztikus kormány a bányakapitányságokat több megye összevonásával, de azok határainak figyelembevételével állapította meg. Így alakult ki a besztercebányai, budapesti, nagybányai, oraviczi, szepesiglói, zalathnai, zágrábi bányakapitányság.

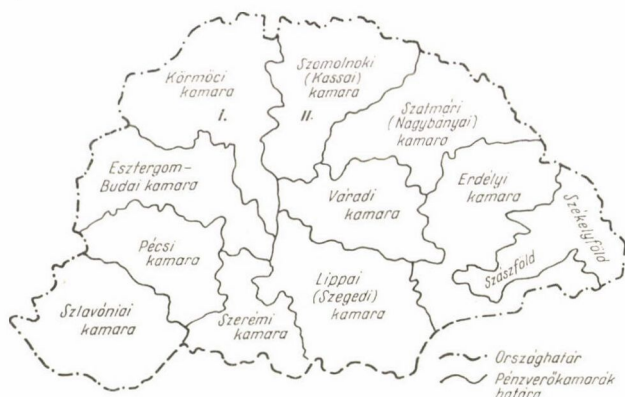
36. ábra. Bányakapitányságok (XIX. sz. vége)
 I. Besztercebányai; II. Budapesti; III. Nagybányai; IV. Oravicza; V., Szepes-Iglói;
 VI. Zalatnai; VII. Zágrábi

A bányauigyek tárgyalására külön bányatörvényszékek működtek. Legfelsőbb törvényszékként Magyarországon a Királyi Kúria működött. Másodfokú törvényszékekül a királyi táblák szolgáltak, melyek alá a következő elsőfokú törvényszékek tartoztak:

1. budapesti királyi táblához: besztercei törvényszék
2. debreceni királyi táblához: szatmárnémeti kir. törvényszék
3. kassai királyi táblához: lőcsei kir. törvényszék
 rimaszombati kir. törvényszék
4. kolozsvári királyi táblához: gyulafehérvári kir. törvényszék
5. temesvári királyi táblához: karánsebesi kir. törvényszék,
 fehértemplomi kir. törvényszék.

37. ábra. Bányabírószágok (XIX. sz. vége)

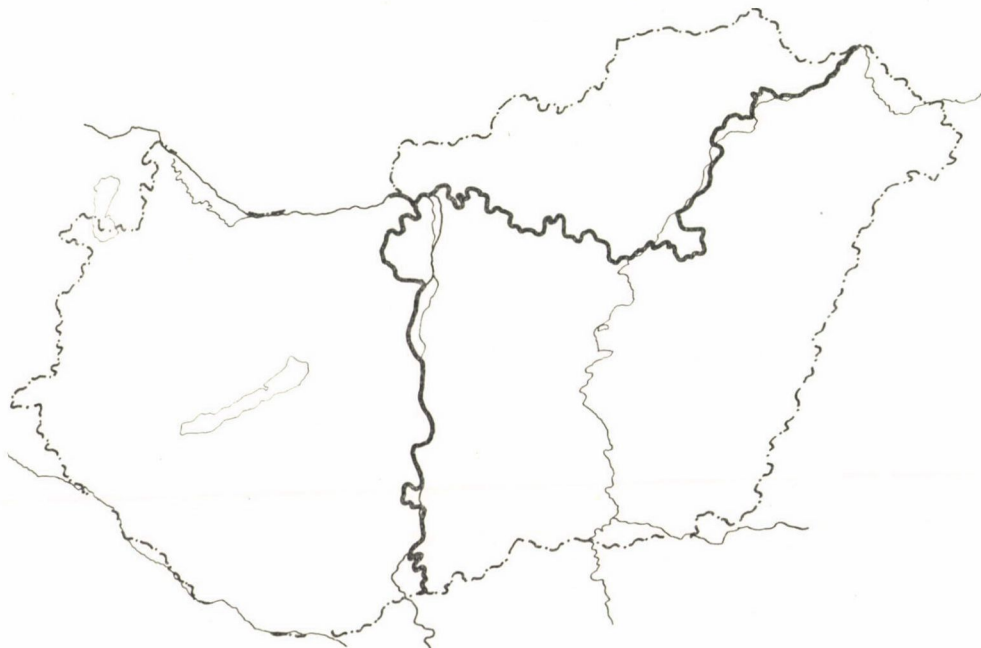

38. ábra. Országgrész jellegű gazdasági vidékek (1930)

Horvát-Szlavonországban elsőfokú bányabírószék a zágrábi királyi törvényszék szerepelt.

A XIX. sz. végéről a bányakapitányságok területi felosztását a 36. sz. térkép, a bányabírószékek felosztását a 37. sz. térkép ismerteti.

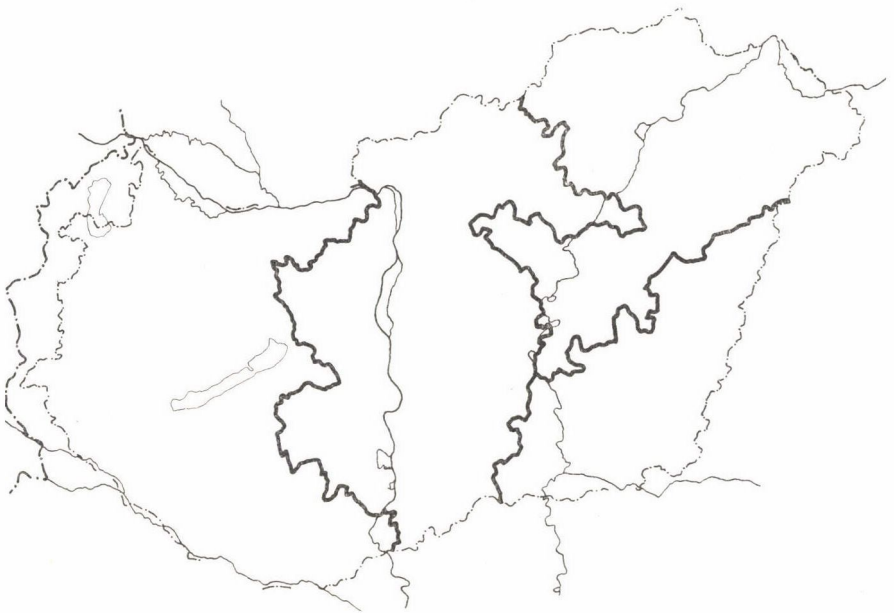
Mint már bevezetőnkben említettük, eddig még nem állott módunkban az általunk már összegyűjtött területfelosztási anyag teljes feldolgozása. A továbbiakban azokat a területfelosztásokat mutatjuk be, amelyekre az ábra-

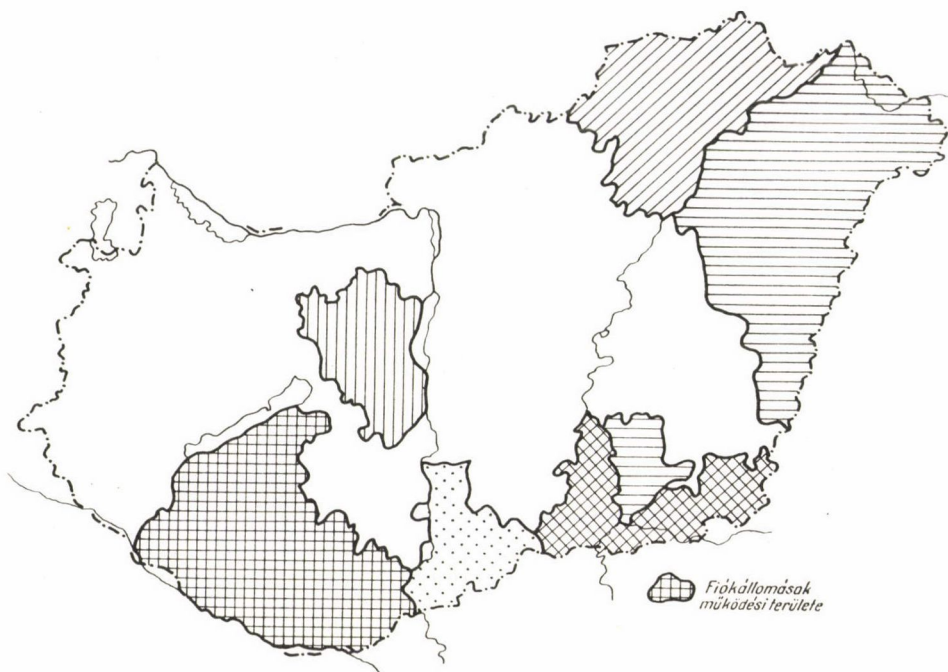
39. ábra. Magyarország pénzügyigazgatási térképe (XIV. században)
I. Alsó-magyarországi bányavidék; II. Felső-magyarországi bányavidék

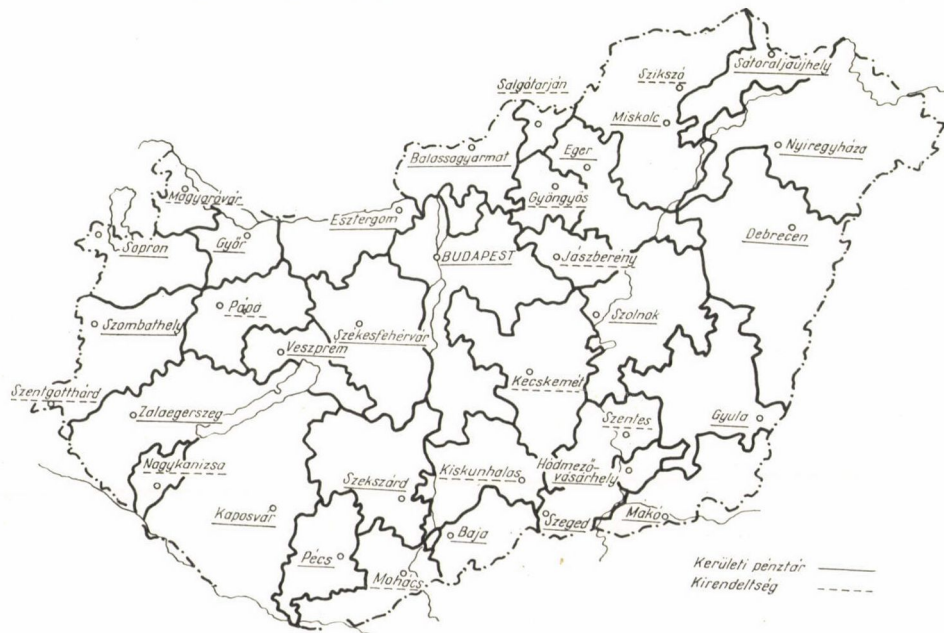
40. ábra. Pénzügyigazgatóságok (1930)

41. ábra. Egészségügyi felügyelők kerületi beosztása (1930)

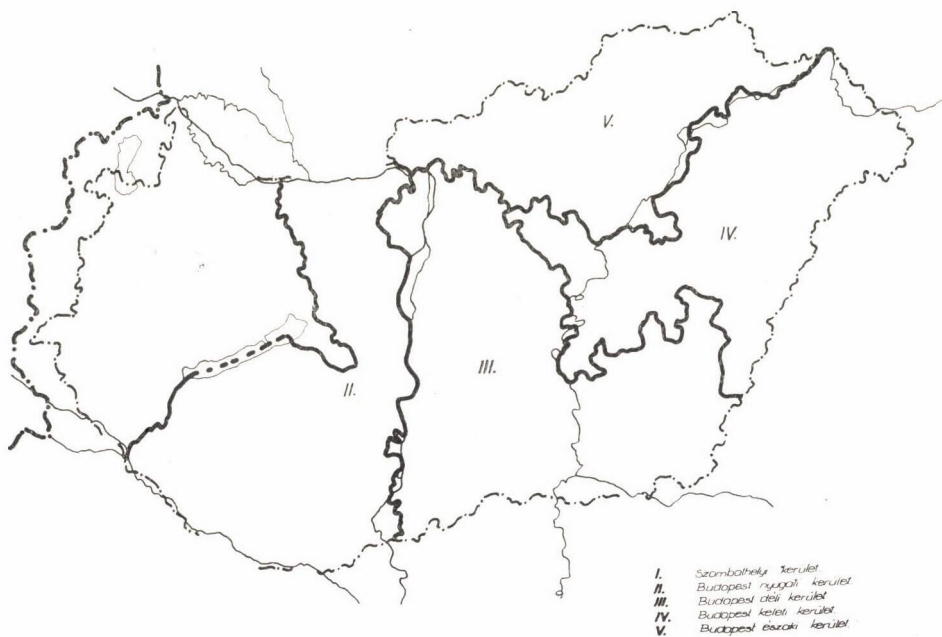

42. ábra. Az országos közegészségügyi intézet fiókállomásainak működési területe (1930)

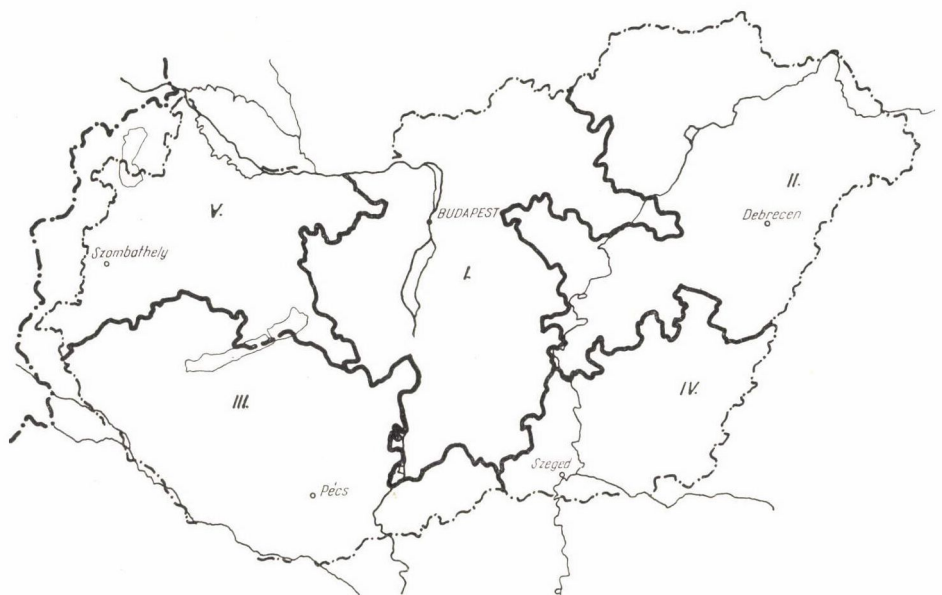

43. ábra. Az O. T. I. kerületi pénztárai (1930)

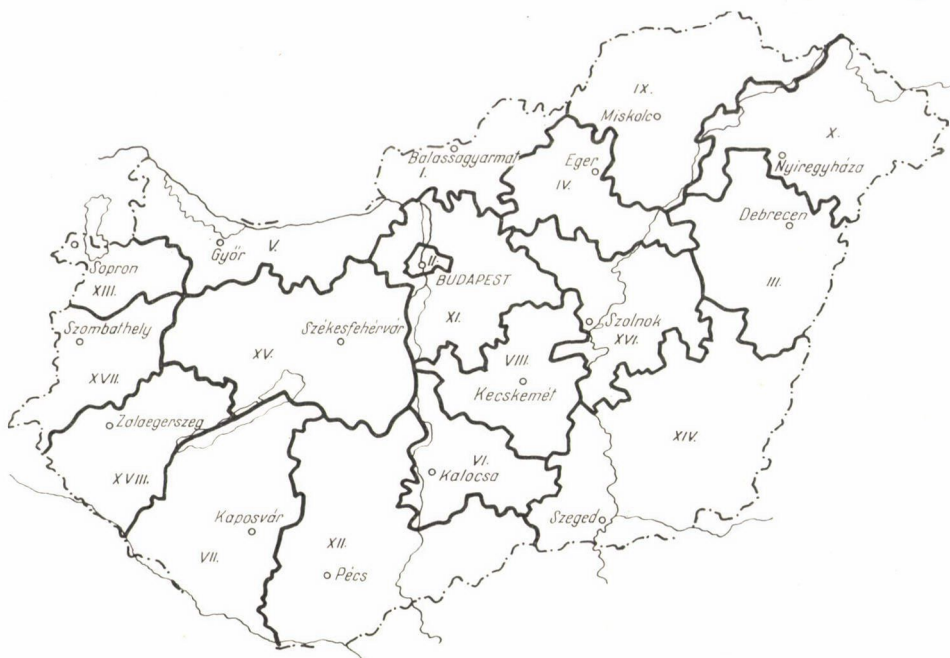
A szentesi kirendeltség működési területe: Szentes és Csongrád rendezett tanácsú város, Mindszent, Szegvár, Nagymágocs, Derekegyháza, Csanytelek, Tömörkény községek

44. ábra. A magyar királyi állategészségügyi felügyelői kerületek beosztása (1930)
 I. Szombathelyi kerület; II. Budapest Ny-i kerület; III. Budapest D-i kerület; IV. Budapest K-i kerület; V. Budapest É-i kerület

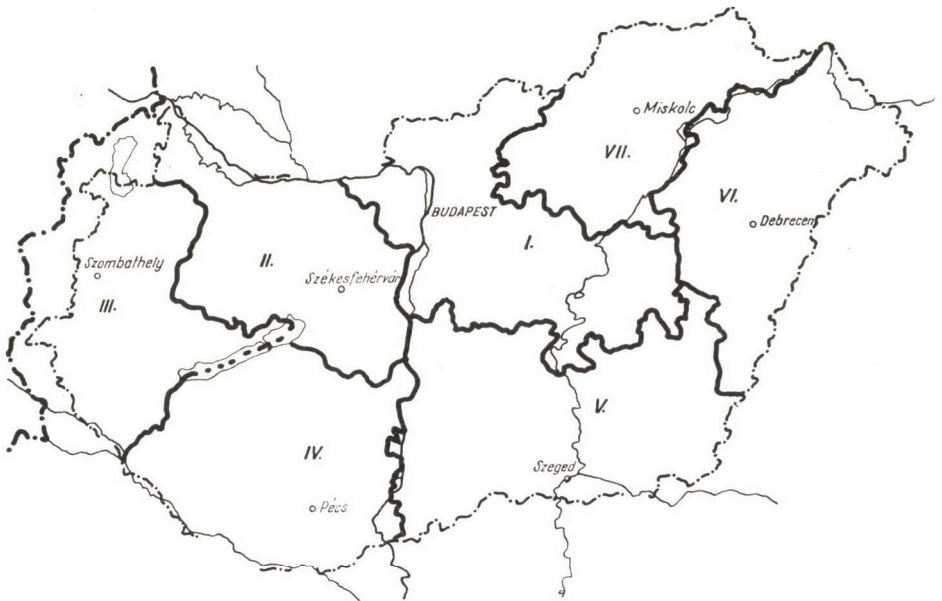
45. ábra. A közjegyzői kamarák területi beosztása (1930)

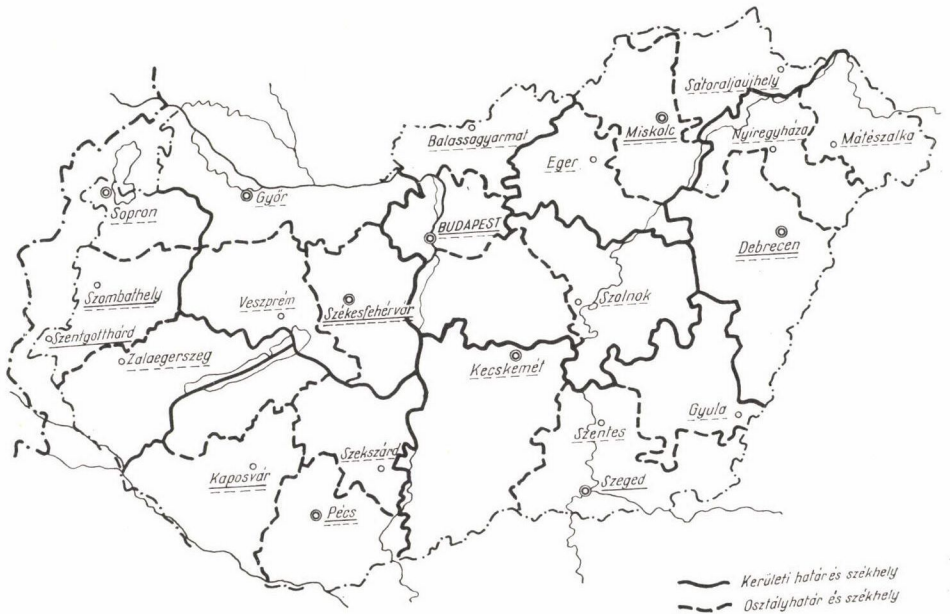
46. ábra. Az ügyvédi kamarák területi beosztása (1930)

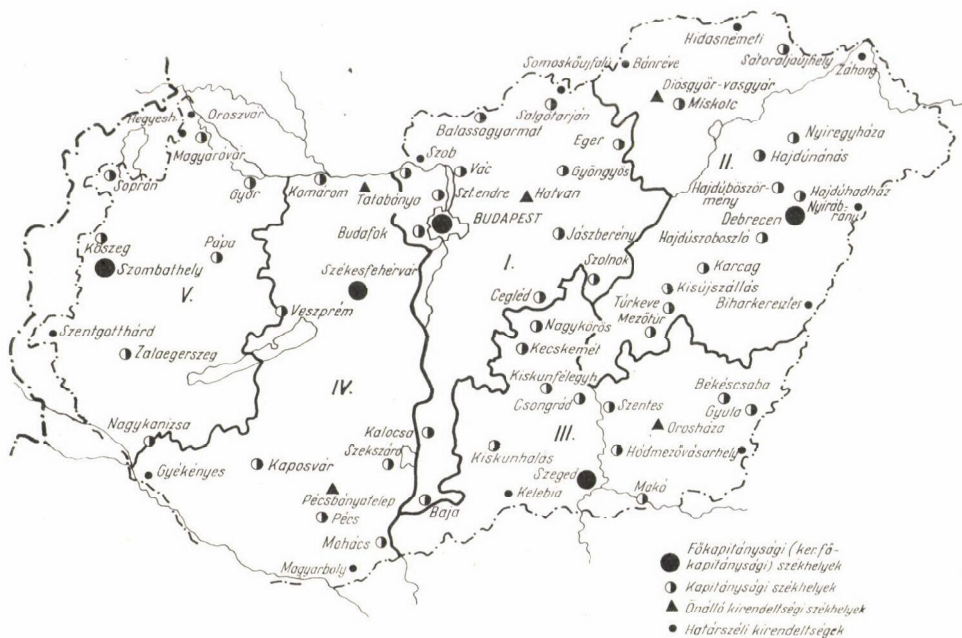
47. ábra. A királyi ítélőtáblák és királyi törvényszékek területi beosztása (1930)
A szekszárdi törvényszék bajai kirendeltségének területe a térképen 22/a jelzést kapott.

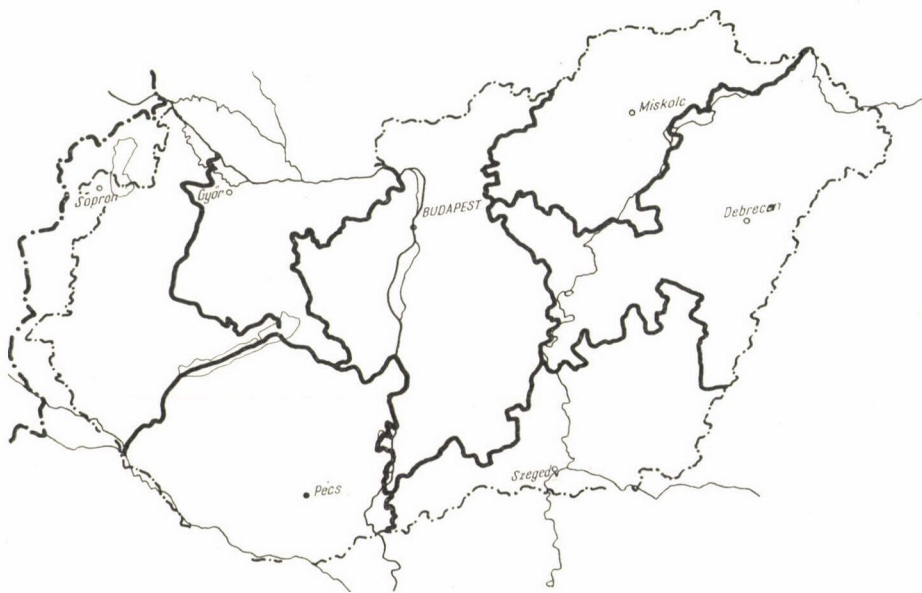
48. ábra. Honvéd vegyeslandár-parancsnokságok (1930)

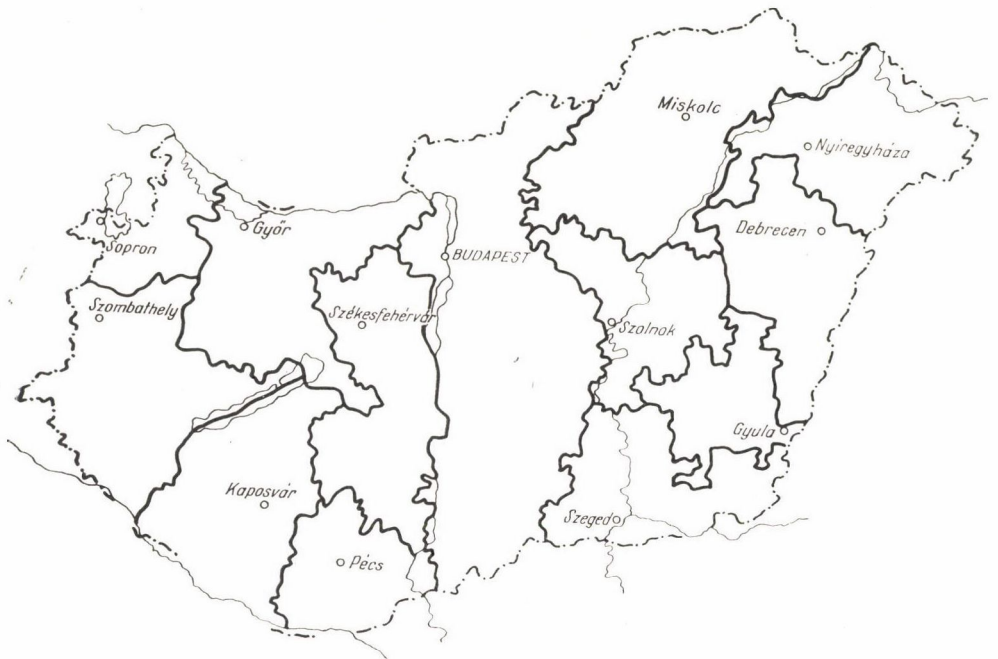
49. ábra. Csendőrkerületek (1930)

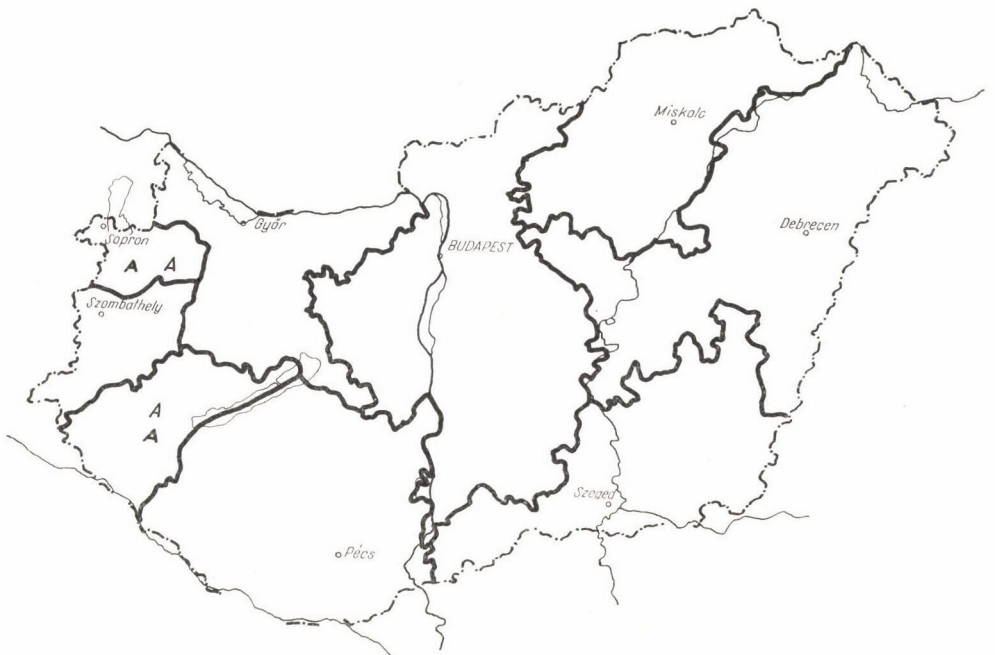
50. ábra. Rendőrkerületek (1930)

51. ábra. Kereskedelmi és iparkamarák kerületei (1930)

52. ábra. Kerületi iparfelügyelők (1930)

53. ábra. Hatósági munkaközvetítő hivatalok (1930)

Település	1870	1877	1882	1888	1892	1902	1913	1926	1933	1941	1951	1962
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Kassa	+	+	+	+	+	+	+			+		
Arad	+	+	+	+	+	+	+					
Alsó Kubin	+	+	+	+	+	+	+					
Zombor	+	+	+	+	+	+	+			+		
Pécs	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Aranyos-Marót	+	+	+	+	+	+	+					
Gyula	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Beregszász	+	+	+	+	+	+	+					
Nagyvárad	+	+	+	+	+	+	+					
Miskolc	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
Makó	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Szeged	+											+
Esztergom	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Székesfehérvár	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Rimaszombat	+	+	+	+	+	+	+					
Győr	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Eger	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ipolyság	+	+	+	+	+	+	+	+	+			
Komárom	+	+	+	+	+	+	+					
Zilah	+	+	+	+	+	+	+			+		
Lugos	+	+	+	+	+	+	+					
Szilágyosmlyó	+											
Lipótszentmiklós	+	+	+	+	+	+	+					
Máramarossziget	+	+	+	+	+	+	+			+		
Magyaróvár	+	+	+	+	+	+	+					
Balassagyarmat	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Nyitra	+	+	+	+	+	+	+					
Pest-Buda (Budapest)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Pozsony	+	+	+	+	+	+	+					
Eperjes	+	+	+	+	+	+	+					
Kaposvár	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sopron	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Nagykálló	+											
Nagykároly	+	+	+	+	+	+	+					
Lőcse	+	+	+	+	+	+	+					
Temesvár	+	+	+	+	+	+	+					
Szekszárd	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Tolna	+	+										
Nagybecskerek	+	+	+	+	+	+	+					
Trencsén	+	+	+	+	+	+	+					
Turócszentmárton	+	+	+	+	+	+	+					
Nagyszőlős	+	+	+	+	+	+	+			+		
Ungvár	+	+	+	+	+	+	+					
Szombathely	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Veszprém	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Zalaegerszeg	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Nagyhalmagy	+											
Sátoraljaiújhely	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Besztercebánya	+	+	+	+	+	+	+					
Nagysomkút	+											
Jászberény	+											
Hajdúbószörmény	+											
Nagykikinda	+											
Nagyenyed	+	+	+	+	+	+	+					
Deés	+	+	+	+	+	+	+			+		
Szamosújvár	+											
Erzsébetváros	+	+	+									
Déva	+	+	+	+	+	+	+					
Kolozsvár	+	+	+	+	+	+	+					
Dicsőszentmárton	+	+	+	+	+	+	+			+		
Torda	+	+	+	+	+	+	+					
Fogarás	+	+	+	+	+	+	+					
Naszód	+											
Felvinc	+											
Csiksomlyó	+											
Sepsiszentgyörgy	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+
Marosvásárhely	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+
Beszterce	+	+	+	+	+	+	+			+		
Brassó	+	+	+	+	+	+	+					
Kőhalom	+											
Medgyes	+											
Nagysink	+											
Szegesvár	+	+	+	+	+	+	+					
Nagyseben	+	+	+	+	+	+	+					
Szászsebes	+											
Szászváros	+											

Település	1870	1877	1882	1888	1892	1902	1913	1926	1933	1941	1951	1962
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Szerdahely	+											
Újgyház	+											
Püme	+	+	+	+	+	+	+					
Csíkzszereda	+	+	+	+	+	+	+			+		
Szegvár	+	+	+									
Debrecen		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Szolnok		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Nyíregyháza		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Karánsebes		+										
Székyudvarhely		+	+	+	+	+	+			+		
Szentes				+	+	+	+			+		
Szikszó								+	+	+		
Baja								+	+	+		
Berettyóújfalu								+	+	+		
Mátészalka								+	+			
Léva										+		
Érsekújvár										+		
Szatmárnémeti										+		
Munkács										+		
Hont										+		
Kecskemét											+	+
Békéscsaba											+	+
Hódmezővásárhely											+	+
Tatabánya											+	+
Salgótarján											+	+

anyag egy részét már összegyűjtöttük, de leírását, még nem tudjuk nyújtani. Ezek a következők:

Országgrész jellegű gazdasági vidékek (1930)	38	ábra
Pénzügyigazgatás a 14. században	39	„
Pénzügyigazgatóságok (1930)	40	„
Egészségügyi felügyelők kerületi beosztása (1930)	41	„
Az ország közegészségügyi intézetei fiókállomásainak működési területe (1930)	42	„
OTI kerületi pénztárai (1930)	43	„
A Magyar Királyi állategészségügyi felügyelői kerületek beosztása (1930)	44	„
A közjegyzői kamarák területi beosztása (1930)	45	„
Az ügyvédi kamarák területi beosztása (1930)	46	„
A királyi ítélőtáblák és királyi törvényszékek kerületi beosztása (1930)	47	„
Honvéd vegyesdandárparancsnokságok (1930)	48	„
Csendőrkerületek (1930)	49	„
Rendőrkerületek (1930)	50	„
Kereskedelmi és iparkamarák kerületei (1930)	51	„
Kerületi iparfelügyelők (1930)	52	„
Hatósági munkaközvetítő hivatalok (1930)	53	„

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] A magyar vasutak 20 éves fejlődése. 1945—1964. KPM. I/1.
[2] Államigazgatási kézikönyv. Besnyő K. 1960.
[3] Beér J.: A helyi tanácsok kialakulása, és fejlődése Magyarországon (1945—1960).
[4] Benisch A.: Közigazgatásunk területbeosztásának országos rendezése. 1940.

- [5] Bernáth—Enyedi: A magyar mezőgazdasági termelés körzetei, 1961.
- [6] Bierbauer V.: Magyar városrendezés eszközei és feladatai, 1940.
- [7] Egyed I.: A mi alkotmányunk, 1943.
- [8] Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig, 1946.
- [9] Enyedi Gy.: A mezőgazdaság földrajzi típusai Magyarországon.
- [10] Erdei F.: Magyar város, 1939.
- [11] Erdei F.: Magyar falu, 1946.
- [12] Fényes E.: Magyarország leírása.
- [13] Granasztói P.: A modern urbanisztikai szemlélet lényeges vonásai, és történeti kialakulásuk, 1961.
- [14] Györffy Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok 1958.
- [15] Györffy Gy.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, 1959.
- [16] Hantos Gy.: A magyar közigazgatás területi alapjai, 1931.
- [17] Hanzély J.: Magyarország közútjainak története, 1960.
- [18] Hencz A.: A művelődési intézmények fejlődése 1945—1961.
- [19] Hennyey V.: A magyar posta története, 1926.
- [20] Hóman—Szekfü: Magyarország története.
- [21] Károlyi Zs.: A vízhasznosítás, vízgazdálkodás és vízgazdaság története Magyarországon, 1960.
- [22] Kérészy Z.: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez, 1916.
- [23] Kovacsics J.: Magyarország történeti demográfiája, népessége a honfoglalástól 1949-ig, 1963.
- [24] Kovacsics J.: Közigazgatás és népesség. Statisztikai Szemle 1950.
- [25] Kőszegi L.: A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései, 1964.
- [26] Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet, 1942.
- [27] KSH helységnévtárak 1870—1962-ig.
- [28] KSH népszámlálási könyvek, 1870—1962-ig.
- [29] Lukács F.: A magyar pénzügy fejlődése, 1903.
- [30] Magyarország története. Egyetemi tankönyv, 1961.
- [31] Markos Gy.: Magyarország gazdasági földrajza, 1962.
- [32] Makkai L.: A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlata, 1963.
- [33] Major J.—Perényi I.: A történelmi magyar városközpontok fejlesztésének kérdései, 1963.
- [34] Matlekovits S.: Magyarország közgazdasági és közművelődésügyi állapota 1000 éves fennállásakor.
- [35] Miklós I.: A magyar vasúttársaság oknyomozó történelme, 1938.
- [36] Ortvay T.: Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején.
- [37] Perczel K.—Gerle Gy.: Regionális tervezés, 1966.
- [38] Serényi A.: A tanügyi jog.